

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Olumsuz Yargılı Kazak Atasözlerine Tematik Yaklaşım

Thematic Approach to Negatively Judged Kazakh Proverbs

Gulmira OSPANOVA¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas, gospanova@cumhuriyet.edu.tr, orcid.org/0000-0001-5092-0217

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
03.05.2025
Kabul/Accepted:
20.11.2025

DOI:

10.18069/firatsbed.1690731

Anahtar Kelimeler

Kazak Türkçesi, Kazak atasözleri, olumsuz yargılı atasözleri

Keywords

Kazakh Turkic, Kazakh proverbs, negatively judgmental proverbs

ÖZ

Her kültürde var olan atasözleri, genel kural ve yargı bildiren bilgece sözlerdir. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu sözlerin, alışlagelen öğretici ve genel geçer kural olmalarının dışında zıt anlam değerlerine sahip olmaları da dikkat çekicidir. Öyle ki örneğin, kadını yücelten '*Han jarlığınan qatın jarlığı küşti.*' (Hanın fermanından hatunun fermanı daha güçlüdür.) şeklindeki atasözüne karşın '*Qatın aqılsız, baqa quyryqsız.*' (Kadın akılsız, kurbağa kuyruksuz.) atasözünün kadını aşağılamak için söylendiği ortadadır. '*Jigitke jeti öner de az.*' (Delikanlıya yedi hüner de az.) şeklindeki atasözü, hüner ve sanat öğrenmeye teşvik ederken '*Artıq öner bas joyadı.*' (Fazla hüner, insanı başından eder.) atasözü ise tembelliği ve azla yetinmeyi hoş karşılamaya sevk eden sözlerdendir. Kazak Türkçesindeki çelişkili veya olumsuz yargılı atasözlerine dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışmada, bu tür atasözleri anlamsal bakımdan incelenmiştir. Çeşitli kaynaklar taranmak suretiyle elde edilen olumsuz yargılı Kazak atasözleri konularına göre gruplandırılmıştır, kadın; akraba ve hısım; para, zenginlik ve fakirlik; açgözlülük ve menfaat; dinî içerikli olumsuz yargılı atasözleri ele alınarak Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da verilmiştir. Olumsuz yargılı atasözlerinin belirli bir durum karşısında toplumun belirli bir kesiminin o anki görüş ve yaklaşımını yansıttığı sonucuna varılan bu çalışmayla, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki emsallerinin karşılaştırmalı araştırılması da amaçlanmıştır.

ABSTRACT

Proverbs that exist in every culture are wise sayings that express general rules and judgments. These sayings, which are as old as human history, are not only traditionally instructive and commonly accepted principles, but also noteworthy for having contradictory meanings. For instance, while the proverb "*Han jarlığınan qatın jarlığı küşti*" ("A woman's command is stronger than a khan's command") glorifies women, the proverb "*Qatın aqılsız, baqa quyryqsız*" ("A woman without wisdom is like a frog without a tail") clearly aims to belittle them. Similarly, the proverb "*Jigitke jeti öner de az*" (Seven skills are not enough for a young man) encourages learning skills and crafts, where as "*Artıq öner bas joyadı*" ("Too much skill can ruin a person") promotes laziness and contentment with less.

This study aims to draw attention to contradictory or negatively judgmental proverbs in Kazakh Turkic by analyzing them semantically. Negatively judgmental Kazakh proverbs, collected through a review of various sources, have been categorized according to their themes. Proverbs related to women; relatives and kinship; money, wealth and poverty; greed and self-interest and religion as well as negative judgments are examined, along with their equivalents in Turkish. The study concludes that negatively judgmental proverbs reflect the view point and approach of a specific segment of society in a given situation. It also aims to carry out a comparative investigation of similar examples in historical and contemporary Turkic dialects.

Atıf/Citation: Ospanova, G. (2026). Olumsuz Yargılı Kazak Atasözlerine Tematik Yaklaşım. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 1, 365-382.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Gulmira OSPANOVA, gospanova@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

Atasözleri, günlük konuşmalardan siyasete kadar yaşamın her alanında herhangi bir düşünceyi veya durumu kısa yoldan güçlü bir şekilde ifade etmek için sıklıkla başvurulan özlü sözlerdir. Atasözlerini tanımlayan çok çeşitli görüşler bulunmaktadır. Aksoy, atasözleri için şu tanımlı yapmıştır: “Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler.” (1988a: 37). Durbilmez’e göre, “Atalar, gözlem ve deneyimlerini genellikle mecazlı bir anlatımla dile getirmiş, bu özlü sözler kalıplaşarak birer söz incisi hâline gelmiştir.” (2017: 147). Toplum hayatını ilgilendiren hemen her konuda atasözleri bulunduğunu belirten aynı yazara göre, “İnsanların tabiatla, diğer canlılarla ve insanlarla ilişkilerinin düzenlenmesinde, toplumun değer yargılarının belirginleşmesinde, örnek insan tipinin belirlenmesinde atasözlerinin etkisi büyüktür.” (2017: 147). Birbirini destekleyen zengin bir atasözü varlığı yanında, birbiriyle çelişen atasözlerinin varlığı da dikkat çekmektedir (Durbilmez, 2021: 67-94).

“Çelişik atasözleri” adı altında anlamları birbirine aykırı olan sözlere değinen Aksoy, aynı olayın değişik şartlarda farklı sonuçlar doğurabileceğini ve bu durumun birbirine aykırı anlamlı atasözlerinin oluşumunda rol alabileceğini dile getirmiştir. *‘İyilik eden iyilik bulur.’* sözüne karşın *‘İyiliğe iyilik olsaydı koca öküz bacak olmazdı.’* sözü, iyilik yapanın kötülük göreceğini bildirir. Buna benzer olarak *‘Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.’* atasözü, yalan söylemenin kötü sonuçlanacağını savunurken *‘Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.’*, *‘Doğru söyleyenin tepesi delik olur.’* (Çünkü herkes başına vurur.) sözlerinde ise bunun tersi iddia edilir. Ayrıca doğru yargılı olmayan atasözlerinin ya toplumla alay ya taşlama ya uyarma ya yerme ya da bir kötümserlik ve öfke anlatımı olduğunu belirtmiştir. Bunlar toplumca kabul görmek gibi bir özelliği olan ruh hâllerini yansıtmak üzere ortaya çıkan sözlerdir. Örneğin, *‘Devlet malı deniz, yemeyen domuz.’* sözü, taşlama olduğu gibi öfke anlatımı da inanılarak söylenmiş de olabilir (1988a: 29-30).

Boratav da “çelişkili yargılar bildiren atasözleri” olduğunu belirtmiştir. Bazı ahlak kurallarının veya hayat tecrübesi sonucu olarak erişilmiş gerçeklerin atasözleri biçiminde ilk söylendiği coğrafya ve zaman dışında başka coğrafya ve zamanlarda da değerini kaybetmeden söylenegeldiği görülmektedir. Ancak çelişkili yargılar içeren atasözleri, onları söyleyenlerin belli bir konuyla ilgili hep aynı kanıda olmadıklarını göstermektedir. Halk edebiyatının diğer ürünleri gibi atasözleri de ortaya çıktığı çevre ile çağın düşünme ve davranış biçimini yansıtmaktadır. Ahlak kurallarının birçoğunun ise zamanla değişebildiği de bilinmektedir (2015: 143). Atasözlerinde ve deyimlerde, bazen birbirleriyle zıtlığını ya da çeliştiğini düşündürecek nitelikte unsurların olduğuna dikkat çeken Uğuzman’a göre, hayatta farklı deneyimler farklı algılamalara neden olabilmektedir. Çeşitli durumlar karşısında önerilen çözümlerin de birbirinden farklı olabileceği gerçeği, bu farklı algılamaların atasözlerine zıt düşünceler olarak yansıdığını düşündürmektedir (2014: 209). Söz gelimi *‘Kadının karnından sıpayı, sırtından sopayı eksik etmeyeceksin.’* sözü, toplumsal bir yargı olmaktan ziyade suçlu erkeklerin başvurduğu bir tür savunma aracıdır (Oğuz, 2020: 82). Buna benzer şekilde *‘On beşindeki kız, ya erde gerek ya yerde.’* (Aksoy, 1988a: 400) gibi sözler toplumun genel görüşünü yansıtmadığı gibi, günümüzde geçerliliği olmayan sözlerdir.

Türkmen, atasözlerindeki kadın algısından bahsederken “Hayat sadece siyah ve beyazdan oluşmaz. Gri renkler, yaşamın bütününde vardır. Bazen birbiriyle tezat teşkil edecek durumları, hayatın rutininde yan yana görmek mümkündür. Atasözleri, kaynağını gerçek yaşamdan aldıkları için hayatla benzeşen yönleri sahiptir. Bu nedenle atasözleri içinde de birbiriyle tezat görünen örnekleri bulmak mümkündür. Ancak bunlar, halkın gözlem ve deneyim mekanizmasındaki eksiklik ya da aksaklıklardan değil; yaşamın hakikatinden ileri gelmektedir.” diyerek olumsuz yargılı atasözlerinin hayatın doğal akışında yer alan tezatlıkların neticesi olarak ortaya çıktığını vurgulamıştır (2024: 27).

Üstüner, olumsuz yargılı atasözleri olarak değerlendirilen sözlerin tabiatını ve ortaya çıkış sebeplerini şöyle ifade etmiştir: 1) Çoğu deyim olan bu sözler, toplumun büyük bir kısmı tarafından benimsenmeyen davranış, düşünce ve durumları taşlama, yerme, alay veya uyarma amaçlı söylenmiştir; 2) Dar bir çevrede kullanılan sözlerdir; 3) Zamanla değişime uğramış veya unutulmuş atasözlerinin bir grup insan tarafından bazı olumsuz durumları haklı göstermek için kullanılmasıyla ortaya olumsuz yargılı sözler çıkabilir (2002: 41).

Kazak Türkçesinde de insanlara öğüt veren, doğru yolu ve çözümünü gösteren, iyiliğe, güzelliğe, merhametli olmaya yönlendiren atasözlerinin yanı sıra aksini iddia eden ya da âdeta insanları yanlış yönlendirdiğini düşündüren atasözleri de bulunmaktadır. Çelişkili yargılar içeren bu tür atasözlerinin anlamları farklı olduğu gibi ortaya çıkış sebepleri, söyleniş biçimleri ve amaçları da farklıdır. *‘Jigitke jetpis türli öner az.’* (BS-65,

2010: 93) (Delikanlıya yetmiş çeşit hüner azdır.) atasözüyle, insanın hep kendini geliştirmesi, yeni bilgi ve beceriler kazanması ve donanımlı bir birey olması tavsiye edilmektedir. Bu sözle zıt anlamli olarak 'Artıq öner bas joyadı.' (BS-65, 2010: 192) veya 'Artıq öner bas buzar.' (Keykin, 2002: 161) (Fazla hüner, insanı başından eder.) atasözleri; yeteneği çok olan insanların, yeteneksiz insanlar tarafından kıskanılabilceğini ve onlardan kötülük görebileceğini anlatmaktadır. Bu konuda dikkatli ve tedbirli olunması için bir uyarıdır aslında.

Olumsuz yargı bildiren veya ilk bakışta böyle görünen pek çok Kazak atasözü, hiciv, mizah, nükte veya ironi unsurları barındırmaktadır. 'Urlıq qılsañ jalğız qıl, yekew bolsañ, biri ayğaq.' (BS-65, 2010: 341) (Hırsızlık yapacaksan yalnız yap; iki kişiyseñiz, biri şahittir.) atasözüyle, kişinin sırrını en iyi kendisi sakladığı nükteli bir söyleyişle dile getirilmektedir.

Olumsuz yargılı Kazak atasözlerinde alay ve mizah anlayışı da yaygındır. Öyle ki 'Qırıq jasıña kelgende dombıra üyrenip, aqıretke barğanda şertemisiñ?' (BS-66, 2010: 251) veya 'Qırıq jasqa kelgende dombıra üyrenip, ahiretke barğanda şertpekpisiñ?' (Keykin, 2002: 280) (Kırk yaşında dombıra öğrenip de ahirette mi çalacaksın?) atasözleriyle; bazı iş, bilgi ve sanatın küçük yaşlarda öğrenilip kazanılması gerektiğine vurgu yapılarak güldürürken alay edilmektedir. Benzer şekilde Türkiye Türkçesindeki 'Kırkında saz öğrenen, ahrette çalar.', 'Kırkında saza başlayan, kıyamette (mezarda) çalar.' (Albayrak, 2009: 633) veya 'Kırkıdan sonra saza başlayan kıyamette çalar.' (Aksoy, 1988a: 360) atasözleri de aynı düşünce ve yaklaşımı sergilemektedir.

2. Yöntem

Atasözlerinin tematik içerik analizi ile ele alındığı bu çalışmanın temasını, olumsuz yargılı atasözleri oluşturmaktadır. Çalışma için atasözleri ile ilgili sözlükler, araştırmalar ve bilimsel nitelikli çeşitli yayınlar taranmıştır. Bu kapsamda tespit edilen Kazak atasözleri konularına göre kadın; akraba ve hısım; para, zenginlik ve fakirlik; açgözlülük ve menfaat ile dinî içerikli olumsuz yargılı atasözleri şeklinde sınıflandırılmıştır. Sınıflandırma sayıca diğerlerinden daha fazla olması, daha fazla örnek içermesi sebebiyle bu temalar ile sınırlandırılmıştır. Her grup için seçilen örnekler anlam bakımından incelenmiş ve varsa Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına da yer verilmiştir. Böylece her iki lehçedeki çelişkili ve olumsuz yargılı atasözlerinin muhteva ve anlam bakımından ne oranda örtüştüğünü de görmek mümkün olmuştur¹.

3. İnceleme

3.1. Kadın İle İlgili Olumsuz Yargılı Atasözleri

Kazak Türklerinin kadını yücelten, baş tacı eden çok sayıda atasözü vardır². Söz gelimi, 'Han jarlığınan qatın jarlığı küşti.' (BS-65, 2010: 60) (Hanın fermanından hatunun fermanı daha güçlüdür.) anlamında eski Türklerdeki kadının değerini vurgulayan atasözünü görmekteyiz. Kimi atasözleri ise kadının güvenilmez, vefasız, aklı kıt, yetersiz, hayırsız ve hatta tehlikeli olduğu düşüncesini içermektedir. Kadına yönelik olumsuz değer yargıları içeren atasözleri, kendi içinde 11 gruba ayrılarak ele alınmıştır. Bunlar: kadının güvenilmez ve vefasız olduğunu belirten; kadının akılsız ve yetersiz olduğunu belirten; evlenmemiş kadınla alay içeren; çocuksuz kadınla alay içeren; kadını beceriksiz insan gibi gösteren; kadını korkak insan gibi gösteren; kadına şiddeti reva gören; kızların başlık parası karşılığında evlendirilmesine vurgu yapan; kadını ve kız çocuğunu değersiz gibi gösteren; kadını kavga ve dert kaynağı, kız çocuğu sıkıntı ve üzüntü sebebi olarak gösteren; kadını kurnaz ve tehlikeli varlık olarak gösteren atasözleridir.

3.1.1. Kadının Güvenilmez ve Vefasız Olduğunu Belirten Atasözleri

Bazı atasözlerinde kadının güvenilmez ve vefasız bir insan olduğu vurgulanır. Bir erkek için en değerli varlıklardan olan atına güvenmemekle beraber karısına da güvenmemeyi öğütleyen atasözleri bulunmaktadır: 'Astıñdağı atıña senbe, qoynıñdağı qatınıña senbe.' (Altındaki atına güvenme, koynundaki karına güvenme.), 'Qoynıñdağı qatınıña senbe, astıñdağı atıña senbe.' (BS-65, 2010: 304, 135) (Koynundaki karına güvenme, altındaki atına güvenme.); 'Suwdağı qayıqqa senbe, qoynıñdağı qatınğa senbe, astıñdağı atıña senbe.'

¹ Türkiye ve Kazakistan sahalalarının ortak atasözleri hakkında bir çalışma yapan Durbilmez, bu atasözlerinin yapı ve anlam benzerliklerinin, benzerlikten öte neredeyse aynılıkların bulunduğunu örneklerle ortaya koymaktadır (2019: 99-124).

² Atasözlerinde kadın ve ailenin yeri konusunda geniş bilgi ve örnekler için bk. Tekin, 2024.

(Sudaki kayığa güvenme, koynundaki kadına güvenme, altındaki atına güvenme.) (Gürsu, 2017: 417); *'Bazarda pulı bardın könlü toq; qatındardın, qarasay, opası joq.'* (BS-66, 2010: 71) (Pazarda parası olanın gönlü tok (içi rahat); baktığında kadınların vefası yok.). Türkiye Türkçesinde de benzer şekilde açıkça kadına güvenmemeyi salık veren atasözlerine rastlanmaktadır: *'Avrattan vefa, zehirden şifa.'*, *'Babaya dayanma, kariya güvenme.'* (Albayrak, 2009: 201, 217); *'Attan vefa gelir, avrattan vefa gelmez.'*, *'Kadına, çocuğa, sarhoşa sırrını açma.'*, *'Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz.'* (Yurtbaşı, 2012: 315, 314, 74).

Kimi atasözlerine göre kadın, sinsidir; hem gülerken hem de ağlarken insanı kandırabilir, tuzağa düşürebilir: *'Äyeldin külgeni aldağanı, jılağanı arbağanı.'* (Kadının gülmesi kandırması, ağlaması büyülemesidir.) (Gürsu, 2017: 351). TT *'Avrat gibi düşman olmaz, güler bildirmez; köpek gibi dost olmaz, ulur bildirmez.'* (Yurtbaşı, 2012: 313). Bu atasözlerine göre kadının ne gülmesine ne de ağlamasına güvenilir, kadın her şekilde insanı yanıltabilir.

Bazı atasözlerinde erkek, güvenilir bir insan olarak ön plana çıkarılır. Erkek söylüyorsa doğru, kadın söylüyorsa yanlıştır çünkü kadın yalan yanlış konuşmaya meyillidir. *'Erkek körse ras, qatın körse janılıs.'* (BS-65, 2010: 127) (Erkek gördüyse gerçek, kadın gördüyse yanlıştır.). TT *'Kadınla yalan akrabadır.'* (Albayrak, 2009: 586).

3.1.2. Kadının Akılsız ve Yetersiz Olduğunu Belirten Atasözleri

Bazı atasözlerinde kadının tek başına yetersiz, eksik hatta akılsız olduğu vurgulanmaktadır³. Öyle ki kadın, daha üstün özelliklere sahip olsa bile erkek kadar değerli değildir: *'Altın bastı äyelden baqır bastı erkek artıq.'* (BS-65, 2010: 116) ve *'Altın bastı qatınnan baqır bastı er artıq.'* (BS-66, 2010: 36) (Altın başlı kadından bakır başlı erkek üstündür.).

Yaygın olarak bilinen *'Äyeldin şaşu uzun, aqlı qısqa.'* (BS-65, 2010: 117) (Kadının saçı uzun, akli kısa.) veya *'Äyeldin aqlı qısqa, şaşu uzun.'* (BS-66, 2010: 66) sözleri, bu konuda ilk akla gelen atasözlerindendir. Kadında aklın aranmaması gerektiğini savunan bu atasözü, Türkiye Türkçesinde de aynen kullanılmaktadır: *'Hatunların saçları uzun, akılları kısa.'*, *'Kadın kısmının saçı uzun olur, aqlı kısa.'*, *'Kadının saçı uzun, aqlı kısadır.'*, *'Karının saçı uzun, aqlı kısadır/ kısa.'* (Yurtbaşı, 2012: 314, 316). Buna benzer diğer atasözleri: *'Kadının bir aqlı, erkeğin dokuz aqlı vardır.'*, *'Kız kendi havasına bırakırlarsa ya davulcuya varır, ya zurnacıya.'*, *'Benim derdim inekle dana, karının derdi sürmeyle kına.'*, *'Kadının yüz lafından biri dinlenmeli.'* (Genç, 2018: 30); *'Avradın öğüdü avrada geçer.'*; *'Karı sözüne uyan adam değildir.'*, *'Kırk yılda bir karı sözü dinlenmelidir.'* (Yurtbaşı, 2012: 313, 315).

Kadının kocasına bağımlı olduğunu, kendi başına toplum içinde varlık gösteremeyeceğini belirten atasözleri de vardır. *'Baqa jariğı suwimen, qatın jariğı erimen.'* (BS-65, 2010: 123) (Kurbağanın selameti su ile, kadının selameti kocası ile.). Nasıl ki kurbağanın yaşaması için suya ihtiyacı varsa, kadının da erkek olmadan eksik kalacağı kastedilmektedir. Aynı düşünce, *'Qatın erimen, diyhan jerimen.'* (Kadın kocasıyla, çiftçi toprağı ile.) ve *'Qatın er qasında, qaraşa han qasında.'* (BS-65, 2010: 137) (Kadın kocasının yanında, avam hanının yanında.) atasözlerinde de görülmektedir. Bu mantık ve yaklaşım, Türkiye Türkçesindeki bazı atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, *'Peyniri deri, kadını erkeği saklar.'* ve *'Kadının şamdanı altın olsa mumu dikecek erkektir.'* atasözlerinde kadın hep kendisini koruyup kollayacak bir erkeğe muhtaçtır. Kadının küçümsendiği bu atasözlerine göre kadının değerini artıran da kocasıdır (Genç, 2018: 22). Konuyla ilgili çarpıcı örneklerden olan *'Äyel aqlısız, baqa körüksiz.'* (Keykin, 2002: 81) (Kadın akılsız, kurbağa sevimsizdir.) ve *'Qatın aqlısız, baqa quyrıqsız.'* (BS-65, 2010: 136) (Kadın akılsız, kurbağa kuyruksuz.) atasözleriyle kurbağanın sevimsizliği veya kuyruğunun olmadığı gibi, kadında da akıl aranmaz mesajı verilmektedir. Bunların yanı sıra *'Äyeldin aqlı körkinde, yerkektin körki aqlında.'* (Kadının akli güzelliğinde, erkeğin güzelliği aklındadır.) (Gürsu, 2017: 57). Bu atasözünde de kadında akıl aranmayacağı, önemli olanın onun güzelliği olduğu anlayışı öne çıkmaktadır.

3.1.3. Evlenmemiş Kadınla Alay İçeren Atasözleri

Türk toplumunda evlilik ve aile kavramı kutsaldır. Yaşı gelmiş erkek ve kızların bir an önce evlenmesi, yuva kurması istenir. Yaşı geldiği hâlde evlenmeyen insanlar ayıplanır, kınanır. Söz konusu kız olunca eleştirel bakış daha katıdır. Toplumda yaşı geçtiği hâlde evlenmeyen erkekleri aşağılar bir adlandırmaya rastlanmamaktadır. Ancak *käri qız* 'kart kız, kız kurusu' ifadesi, evlenmekte geciken kızlara yakıştırılan bir

adlandırma olarak toplumun bu duruma bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu toplumsal tutum, atasözlerine de yansımıştır. Evlenmeyen kadınla alay edildiği atasözlerinde de görülmektedir. Toplumdaki genel kanaate göre evlenmekte geç kalan kızların eş seçmek gibi bir lüksü yoktur. *'Aş kisi may tañdamas, kâri qız bay tañdamas.'* (Keykin, 2002: 75) (Aç kişi yağ seçmez, kart kız koca seçmez.); *'Kâri qız er tañdamaydı, ölgen kisi jer tañdamaydı.'* (Keykin, 2002: 75) veya *'Kâri qız er tañdamaydı, ölgen adam jer tañdamaydı.'* (Turmanjanov, 2009: 107) (Kart kız koca seçmez, ölmüş kişi toprak seçmez.); *'Kâri qız bay tañdamas.'* (BS-66, 2010: 191) (Kart kız koca seçmez.). Atasözlerinde belirtildiğine göre, aç kişinin önüne gelen yiyeceği yemek durumunda kaldığı gibi veya ölen kişinin gömüleceği yeri seçme şansı bulunmadığı gibi, yaşı geçmiş kızın da evliliğe giden yolda ne bir eş seçme fırsatı ne de zamanı vardır. TT *'Aç karın katık istemez, uyku yastık istemez.'*, *'Aç, katık istemez; uyku, yastık istemez.'*, *'Aç katık istemez, uyku yatak istemez.'* (Albayrak, 2009: 91).

Topluma göre evlilik yaşı geçmiş kızla anlaşmak da çok zordur: *'Kâri qızben keliskeñşe qırq kün ötedi, qırq tonna kömirdi öndirüwge bir kün jetedi.'* (BS-65, 2010: 12) (Kız kurusu ile anlaşana kadar kırk gün geçer, kırk ton kömürü işlemeye bir gün yeter.). Rusça *tonna* 'ton' kelimesinin kullanımı, bu sözün Sovyet devrinde ortaya çıktığını göstermektedir. Nitekim Jumat Tilepov, Sovyet döneminde Kazakların başka halklara ait atasözlerinin ve özdeyişlerin etkisiyle şekillendirdiği sözlerinin de olduğunu belirtmiş, örnekler arasında zikrettiğimiz sözü de vermiştir (BS-65, 2010: 12).

'Kâri qızdıñ uyatı bosağa attağanşa.' (Keykin, 2002: 75) (Kız kurusunun çekingenliği eşikten geçene kadar.). Geç yaşta evlenen kızın kötü huyunu evleneceği güne kadar sakladığını iddia eden bir atasözüdür. Evlenir evlenmez de hemen gerçek yüzünü gösterir.

Geç yaşta çocuk sahibi olan kadınla da alay edilir, çocuğunu elin gözüne sokmakla suçlanır: *'Kâri qız bala tapsa, qoyarğa jer tappaydı.'* (Keykin, 2002: 76) (Kız kurusu çocuk doğurunca yere göğe sığdıramaz.) veya *'Kâri qatın bala tapsa, qoyarğa jer tappaydı.'* (BS-66, 2010: 191) (Yaşlı kadın çocuk doğurunca yere göğe sığdıramaz.).

Kadının başında kocası yoksa yolunu şaşırdığını savunan atasözleri de var: *'Baysız äyel bawsız oymaq.'* (Kocasız kadın, tutamaksız yüksük.), TT *'Ersiz avrat, yularsız at.'*, *'Erkeksiz avrat, yularsız at.'* (Gürsu, 2017: 322; Genç, 2018: 24-25).

Kocasız olmayan kadını evde durmamakla, çok gezip dolaşmakla itham eden atasözü de şu şekildedir: *'Bawsız oymaq qolda turmas, baysız qatın üyde turmas.'* (BS-65, 2010: 11) (Bağcaksız yüksük elde durmaz, kocasız kadın evde durmaz.).

3.1.4. Çocuksuz Kadınla Alay İçeren Atasözleri

Kazak toplumunda evli olup da çocuğu olmayan kadınlar bazen ayıplanmış, hor görülmüştür. Çünkü kadın, ancak anne olunca değerli olur. Çocuksuz kadınla acımasızca alay eden atasözlerine örnek olarak aşağıdakiler verilebilir:

Bazı atasözlerine göre çocuk doğurmayan kadın ayıplanır. *'Bala tappağan qatınnan, laqtağan yeşki artıq.'* (BS-65, 2010: 123) (Çocuk doğurmayan kadından, oğlaklayan keçi yeğdir.) atasözünde, yavrulayan keçi bile çocuksuz kadından daha değerli görülmektedir.

Çocuğu olmayan kadının hareket ve davranışları, giyim kuşamı da dikkatlerden kaçmaz, eleştiri konusudur: *'Bedew qatın boyun sılar.'* (BS-65, 2010: 123) (Kısır kadın süslenir.).

'Yerkek bolıp mal tappağan, äyel bolıp bala tappağan.' (BS-65, 2010: 127). (Erkek olup da mal kazanmayanla kadın olup çocuk doğurmayan birdir.) atasözünde belirtildiği gibi, erkeğin görevi mal kazanmak ve ailenin geçimini sağlamaktır. Kadının ise çocuk doğurmaktır. Aksi ayıplanır, kabul görmez.

3.1.5. Kadını Beceriksiz İnsan Gibi Gösteren Atasözleri

Kadının beceriksiz olduğunu, önemli işleri başaramadığını vurgulayan atasözleri de vardır. Dolaylı olarak bu sözlerde becerikli ve başarılı olmak ancak erkeklere mahsusmuş gibi bir algı yansıtılmaktadır. *'Qatın bastağan el qarañ qaladı.'* (BS-65, 2010: 137), *'Qatın bastağan halıq qarañ qalar.'* (Kadının baş olduğu halk, gün görmez.) (BS-66, 2010: 231) veya *'Qatın bastağan köş onbas.'* (Keykin, 2002: 82) (Kadının baş olduğu göç onmaz.) atasözlerinde, liderlik ve bir işi yönetmek gibi büyük sorumluluk gerektiren görevlerin erkeklere yakıştırıldığı görülmektedir. Benzer yaklaşım, Türkiye Türkçesindeki şu atasözlerinde de vardır: *'Avradın eştığı/ kazdığı kuyudan su çıkmaz.'*, *'Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz.'*, *'Elinin hamuruyla/ Elindeki hamura bakmaz erkek işine karışır.'* (Yurtbaşı, 2012: 315, 314).

Kadınlar için kullanılan ‘*Baytal*⁴ *şawıp báyge almas.*’ (BS-65, 2010: 122) (Kısrak koşmakla ödül almaz.), ‘*Baytal ozip báyge almas.*’ (BS-66, 2010: 75) (Kısrak öne geçmekle ödül almaz.) atasözlerinde de, başarılı olmak ve ödül kazanmak gibi olumlu durumların kadına yakıştırılmadığı görülmektedir. Her ne kadar didinip çabalasa da kadının başarılı olamayacağı kanısı açıkça belirtilmektedir. Diğer taraftan, ne kadar başarılı olsa da kadına toplumun belli bir kesimince gereken değerin verilmeyeceği, desteklenmeyeceği gerçeği dile getirilmiştir.

3.1.6. Kadını Korkak İnsan Gibi Gösteren Atasözleri

Korkaklığın kadına yakıştırıldığı, ‘*Qaşqan jawğa qatın (da) er.*’ (BS-65, 2010: 328, 380; Turmanjanov, 2009: 22) (Kaçan düşmana kadın (da) kahraman kesilir.) atasözünde açıkça görülmektedir.

‘Kadın’ sözcüğünün ‘korkak’ anlamında ‘batur’ sözcüğünün zıt anlamlısı olarak kullanımı, bu konudaki dikkat çekici örneklerdendir. ‘*Öşken eldiñ balası birin-biri batur deydi, öşken eldiñ balası birin-biri qatın*⁵ *deydi.*’ (Sadırbayev, 1990: 101) (Gelişmiş halkın evladı birbirine batur der, geri kalmış halkın evladı birbirine korkak der.). ‘Korkak’ sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılması, kadının hor görüldüğüne güzel bir örnek teşkil etmektedir.

3.1.7. Kadına Şiddeti Reva Gören Atasözleri

Erkeklerin fiziksel bakımdan güçlü olmaları, ataerkil toplumda daha değerli görülmeleri, kadına şiddeti normalleştiren bir durumdur. ‘*Qatın öldi, qamşının sabı sındı.*’ (Kadın öldü, kamçının sapı kırıldı.) (Keykin, 2002: 83) sözünde, kamçının kadına yönelik şiddet aracı olarak kullanımı dikkat çekmektedir. Benzer şekilde ‘*Qatının tentek bolsa qamşın juwan bolsın.*’ (Karın yaramazsa kamçın kalın olsun.) (Gürsu, 2017: 57, 405) sözünde de kadını yola getirmenin, uysallaşmasını sağlamanın tek çözümü dayaktır. Türkiye Türkçesinde de aynı mantığı yansıtan atasözlerine rastlanmaktadır: ‘*Kızını dövmeyen, dizini döver.*’ “Kız çocuğun eğitiminde izlenecek yol onu dövmekten geçer. Kız çocuğun terbiyesinde dayak en etkili yoldur.” veya ‘*İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez.*’ “Kadının şiddet görmesinin temelinde kadının kendisinin olduğunu vurgulayan bir atasözüdür.” (Genç, 2018: 23, 31).

3.1.8. Kızların Başlık Parası Karşılığında Evlendirilmesine Vurgu Yapan Atasözleri

‘*Qızdı şalekeñ almaptı, malekeñ alıptı.*’ (BS-65, 2010: 101) (Kızı yaşlı adamcağız değil, malcağızı almış.) atasözünde, kız evlatlarının başlık parası karşılığında âdeta satılmasına izin veren eski geleneğe gönderme yapılmıştır. Hem alay unsurunu hem de acı gerçeği yansıtan bu söz, eski toplumda bazı kesimlerce kadının değersizleştirildiğini ortaya koymaktadır.

3.1.9. Kadını ve Kız Çocuğunu Değersiz Gibi Gösteren Atasözleri

Kadını dış görünüşüne, kılık kıyafetine göre değerlendiren atasözlerinden ‘*Äyel tömen yetekti.*⁶’ (BS-65, 2010: 117) (Kadın, eksik eteklidir.⁷), tıpkı ‘*Saçı uzun akı kısa.*’ sözünde olduğu gibi kadını aşağılamak için kullanılmaktadır.

‘*Baytal jüyrik, parqı joq; qatın şeşen, narqı joq.*’ (BS-66, 2010: 75) (Yürük dişi atın ederi yok, kadın hatibin talibi yok.) ve ‘*Baytal jüyrik payda joq, qatın şeşen parqı joq.*’ (Keykin, 2002: 80) (Dişi at, yürük (ama) fayda yok; kadın, hatip (ama) değeri yok.) sözleriyle, her ne kadar hızlı koşsa da dişi olduğundan atın değerinin olmadığı gibi her ne kadar hitabet sanatına vakıf olsa da hem kadını dinleyeninin olmadığı hem de sözünün bir hükmünün olmadığı ileri sürülmektedir. Benzer şekilde ‘*Er qunı jaqsı jüz jılqı, qatın qunı jartısı.*’ (BS-65, 2010: 317). (Yiğidin değeri yüz iyi at, kadının değeri yarıdır.) sözü de eski Kazak geleneğini yansıtan atasözlerindendir. Kazak toplumunda herhangi bir nedenle bir erkeğin sakat kalmasına veya ölümüne sebep olan taraf, o erkeğin ailesine bir bedel ödemek zorundaydı. Bu bedel, duruma ve şartlara göre az çok değişebildiği gibi bir kadın için biçilen değer, erkeğe göre hep daha azdı⁸.

⁴ *Baytal*, iki ila dört yaş aralığındaki yavru lamayan dişi at (QÄTS-2, 2011: 605).

⁵ *Qatın*, (mecaz olarak) korkak, ödle; ‘kaba konuşmada’ toplumda bir yeri olmayan, evde de söz sahibi olmayan kadın, karı; kadını aşağılamak için kullanılan bir kelime (QÄTS-9, 2011: 473).

⁶ *Tömenetek*, kadını aşağılamak için kullanılan bir kelime; dişi, karı. Artık eskimiş bir kelime olan *tömenetekti* de kadın kısmı için kullanılır (QÄTS-14, 2011: 341).

⁷ Türkiye Türkçesinde *eteği düşük* ‘pasaklı kadın’ deyimi için bk. Tuğlacı, 1971: 754.

⁸ Tavke Han (1652-1718) döneminde Türk töresi üzerine temellendirilen *Jeti Jarğı* ‘Yedi Yargı’ yasalar dizisi hakkında geniş bilgi için bk. Artıkbayev, 2006.

'*Jaman qatın qız tabar.*' (Keykin, 2002: 79) (Kötü kadın, kız doğurur.). Erkek çocuğu daha değerli, beklenen ve istenen bir evlat olarak ön plana çıkaran atasözlerindendir. Üstelik kız çocuğunu doğuran kadının da kötü olduğu iddia edilmektedir. Aynı yaklaşım, '*Ul tappağan qatınnan laqtağan yeşki artıq.*' (BS-66, 2010: 333) (Oğul doğurmayan kadından, oğlaklayan keçi yeğdir.) atasözünde de görülmektedir. Bazen kadın, ancak erkek çocuk doğurunca el üstünde tutulmuş, saygınlık kazanmıştır. TT '*Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.*' ve '*Kızı (kızı oğlu) olanın dili olmaz.*' atasözlerine göre, "erkek çocuğa sahip olma övünç kaynağı iken kız çocuğa sahip olmak üzüntü sebebidir" (Genç, 2018: 22).

'*Qatın jolda, bala belde.*' (BS-65, 2010: 137) (Kadın yolda, evlat belde.) atasözü, bir erkek için kadının kolay bulunduğunu, erkeğin istediği zaman istediği kadınla evlenebildiğini vurgulamaktadır. Türkiye Türkçesindeki '*Kadın, erkeğin elinin kiri.*', '*Er kocarsa/ kocadıkça koç olur, karı kocarsa/ kocadıkça hiç olur.*' (Yurtbaşı, 2012: 314); '*Kadın kocasının çarığı, anasının sarığıdır.*' (Aksoy, 1988a: 340) veya '*Kadının yüzünün karası, erkeğin elinin kınası.*' (Genç, 2018: 30) atasözleri de toplum nezdinde olsun aile yaşamında olsun kadının erkekten değersiz olduğu fikrini sergilemektedir.

Kadın kısmının erkekler kadar değerinin olmadığını ancak erkeğin önemli bir kusuru varsa kadının kıymetinin bilindiğini düşündüren atasözlerine de rastlanmaktadır: '*Arı joq jigitten, namısı bar qız artıq.*' (BS-65, 2010: 66) (Arsız delikanlıdan gururlu kız yeğdir.). Benzer şekilde '*Sabırsız erkekten sabırlı äyel artıq.*' (BS-65, 2010: 106) (Sabırsız erkekten sabırlı kadın yeğdir.) sözünden de erkek sabırlı ise sabırlı kadından daha üstün görüldüğü anlaşılmaktadır.

'Kadın' kelimesinin ona yüklenen olumsuz anlamıyla kullanımına ilginç bir örnek, şu atasözünde karşımıza çıkmaktadır: '*Han yeki aytsa, qara boladı, qara yeki aytsa, qatın boladı.*' (BS-65, 2010: 60) (Han, iki söylese avam olur, avam iki söylese kahpe olur.). Söz senettir öyle ki han iki söyleyince itibarı sarsılabilir, sıradanlaşır; sıradan insan iki söylediğinde ise gözden düşer.

3.1.10. Kadını Kavga ve Dert Kaynağı, Kız Çocuğu Sıkıntı ve Üzüntü Sebebi Olarak Gösteren Atasözleri

Kadın, bazen kötülük ve dert kaynağı olarak görülmektedir. '*İyt opa, qatın qapa.*' (BS-65, 2010: 415) (Köpek vefa, kadın dert.). Türkiye Türkçesinde de '*Bal arıdan, kavga karıdan çıkar.*', '*Karı ile çıkma yola, başına gelir türlü bela.*', '*Karıdan hayır gelmez.*' (Yurtbaşı, 2012: 313, 315) atasözleriyle açıkça kadından hayır gelmediği vurgulanmaktadır.

Aile yaşamında da kavga ve dert kaynağının kadın olduğu vurgulanır. '*Kempiri bardın kâpiri⁹ bar.*' (BS-65, 2010: 134; Keykin, 2002: 80) (Kocakarısı olanın kâfiri var.) sözüyle, yaşlı karısı olanın evinde kâfir kadar istenmeyen, sevilmeyen birinin olduğu mizahi tarzda ifade edilmektedir. Karısı olanın bitmez derdinin olduğunu savunan sözler Türkiye Türkçesinde de vardır: '*Dam damlamasından, karı vızırtısından durulmaz.*', '*Kadın yüzünden gülen, ömründe bir kere güler.*' (Genç, 2018: 30, 31).

Evli çiftlerde kusur kabahatin genellikle kadında arandığını düşündüren atasözleri de vardır. Örneğin, kadın kıskançtır. '*Äyel küyewin sıylawdı bilmese de qızğanıwdı biledi.*' (BS-65, 2010: 118) (Kadın, kocasını saymayı bilmese de kıskanmayı bilir.). '*Äyel öz qılığın bilmey, yerkekke ökpeleydi.*' (BS-65, 2010: 117) (Kadın kendi yaptıklarını bilmez, erkeğe küser.) atasözünde ise kadın kendi kötü davranışlarının farkında değil ama erkeği suçlar.

Dedikodu kaynağının kadın olduğunu vurgulayan atasözleri de bulunmaktadır: '*Eki äyeldin bası qosılsa, üşinşi äyeldin sorı.*' (Keykin, 2002: 81) (İki kadın bir araya gelirse üçüncü kadının canına okur.). Buna göre kadın dedikoducudur, iki kadın bir araya geldiğinde yaptıkları iş, başkalarını çekistirmektir.

Gelinin geldiği aileye huzursuzluk, mutsuzluk getirdiğini savunan atasözlerine ilginç bir örnek de şöyledir: '*Kelin kelsap, bala balşıq.*' (Keykin, 2002: 91) (Gelin, dibek tokmağıdır; oğul çamurdur.).

Erkek çocuğun soyu devam ettirecek ve evin geçimini sağlayacak kişi olarak görülmesi gibi nedenlerden üstün tutulması, eski toplumda sık rastlanan bir durumdu. Kız çocuğun büyümesiyle bakım masraflarının artması âdeta aile için kıtlık sayılırken erkek çocuğun büyümesi kut, uğur olarak kabul edilmektedir. '*Qız össe, üyge jut, ul össe, üyge qut.*' (BS-65, 2010: 102; Turmanjanov, 2009: 104) (Kız büyürse ev için kıtlıktır, oğul büyürse ev için kuttur.), kız çocuğu olanın derdi bitmezken erkek çocuğu olanın hep yüzü güler.

'*Qız – äkesine juldız, şeşesine kün.*' (Keykin, 2002: 71) (Kız; babası için yıldız, annesi için güneştir.) atasözüyle, Kazak aile yapısında kız çocuğunun hem baba hem de anne tarafından çok sevildiği, el üstünde

⁹ Kâpir, (mecaz olarak) dinsiz, vefasız, alçak, sevimsiz (QÄTS-7, 2011: 485).

tutulduğu ve üzerine titrendiği anlaşılmaktadır. Ancak toplumun bazı kesimlerinde kız çocuğunun bir değeri yokken erkek çocuk sahibi olmak şeref kaynağıydı. *‘Uluñdı alıp, qız berse, qorlağanı Qudaydıñ, qızıñdı alıp, ul berse, sıylağanı Qudaydıñ.’* (BS-65, 2010: 144; Keykin, 2002: 15) (Oğlunu alıp kız verse Tanrı’nın seni hor görmesidir, kızını alıp oğul verse Tanrı’nın sana hürmet göstermesidir.) sözünde de görüldüğü gibi kız çocuğu vermesi Tanrı’nın insanı âdeta cezalandırması, küçümsemesi gibi telakki edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde de kız çocuğa sahip olmanın aile için sıkıntı sebebi olduğunu vurgulayan pek çok atasözü vardır. Örneğin, *‘Kız doğuran tez kocar.’*, *‘Kız yükü, tuz yükü.’*, *‘Kızın var mı, derdin var./ Kızın var mı, sızın var.’* (Genç, 2018: 23).

3.1.11. Kadını Kurnaz ve Tehlikeli Varlık Olarak Gösteren Atasözleri

Kimi atasözlerinde belirtildiği gibi kadın, hilekâr ve kurnaz bir varlıktır. Öyle ki hilesi kırk eşek ve bir katıra yük olacak kadar fazladır. Dolayısıyla tehlikelidir. *‘Bir urğaşının¹⁰ aylası qırıq yesek, bir qaşırğa jük bolar.’* (BS-65, 2010: 123) (Bir dişinin hilesi kırk eşek, bir katıra yük olur.). Türkiye Türkçesi atasözlerinde de kadın şeytanla eş değer bir varlık, kötülük kaynağıdır. *‘Ateşle oynama elini yakar, avratla oynama evini yakar.’*, *‘Kadın erkeğin şeytanıdır.’*, *‘Avrat şerri, şeytan şerri.’*, *‘Kadın/ Kadının şerri, şeytanın/ şeytan şerrine eşittir.’*, *‘Kadın şeytana pabucunu ters giydirir.’* (Yurtbaşı, 2012: 313, 314, 315); *‘Erkeğin şeytanı kadın/ karı.’* (Aksoy, 1988a: 269); *‘Kadından olursa evliya, sokma avluya.’* (Albayrak, 2009: 584). Örnek verilen bu sözlere göre kadının hilekârlığı, âdeta şeytana taş çıkartacak niteliktedir.

3.2. Akraba ve Hısım İle İlgili Olumsuz Yargılı Atasözleri

Bir insanın yaşamındaki en yakın ve en değerli insanlar olan aile üyelerinin ve akrabalarının, onun sıklıkla en çok anlaşılmadığı, geçinemediği kişiler olduğu da bir gerçektir. Bir arada ve iç içe yaşamının, sık sık görüşerek birbirinin hayatına müdahale edebilmenin, kan bağının veya akrabalık ilişkilerinin getirdiği samimiyet sonucunda yaşanan kırgınlıkların ve tatsızlıkların izlerini bazı atasözlerinde görmekteyiz. Söz gelimi *‘Abısın ağarıp aldım da jürmesin, qarayıp artımda qalmasın.’* (Keykin, 2002: 81) (Elti yüzü gülerek gözümün önünde yaşamasın, kahrolup arkamda da kalmasın.) veya *‘Abısın aldım a şıppasın, qarayıp artımda qalmasın.’* (BS-65, 2010: 115) (Elti beni geçmesin, kahrolup geride kalmasın.) atasözleri, eltiler arasındaki husumete gönderme yapmaktadır. Aralarında rekabet olan eltilerin birbirinin hem kendisinden daha iyi yaşam standartlarına sahip olmasını hem de acınacak duruma düşmesini istemediğini dile getirmektedir. Keza Türkiye Türkçesindeki karşılığı olan *‘Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz.’*, *‘Kardeş kardeşin/ Hısım hısımın ne öldüğünü ister, ne onduğunu.’* (Aksoy, 1988a: 265, 344) şeklindeki atasözleri de eltilerden dost olmayacağına, kardeşin kardeşe zarar gelmesini istemediğine ama kendisinden daha iyi durumda olmasını kıskandığına vurgu yapmaktadır.

Akrabalar arasındaki rekabet ve çekememeziği dile getiren başka da atasözleri var. *‘Ağayın bar bolsañ, köre almaydı, joq bolsañ, bere almaydı.’* (BS-65, 2010: 110) (Akraba, varlıklı isen çekemez, yoksul isen veremez.); *‘Ağayın bar bolsañ, köre almaydı; joq bolsañ, asıray almaydı.’* (BS-66, 2010: 12); *‘Ağayın bar bolsañ köre almaydı, joq bolsañ bölip bere almaydı.’* (Akraba var olsan göremez, yokluk çeksen malından bölüp veremez.) (Gürsu, 2017: 293); *‘Bar bolsañ ağayın köre almaydı, joq bolsañ “mâ, sağan” dep bere almaydı.’* (Gürsu, 2017: 320) (Varlıklı isen akraban çekemez, yoksul isen “al” diye veremez.) gibi sözlerde akrabaların kıskanç olabildiği, varlıklı isen çekemedikleri, yoksul isen de yardım eli uzatmadıkları ifade edilmektedir. Bu sözlerin *‘Jaman ağayın: Bar bolsa köre almaydı, joq bolsa bere almaydı.’* (Keykin, 2002: 65) (Kötü akraba varlıklı isen çekemez, yoksul isen veremez.) şekli de var ki ilk söyleniş biçiminin bu olduğunu düşündürmektedir. Zamanla *jaman* ‘kötü’ kelimesinin düşmesiyle bir genellemeye gidildiği varsayılabilir.

Bir insanın mutlu gününde veya başı sıkıştığında onu yalnız bırakmayan, her türlü yardım ve desteği veren kardeşleri ve ailesidir. Ancak istisnai denilebilecek durumların da hayatta yer aldığı bilinmektedir. En yakınlarını düşman belleyip onlardan kötülük bekleme veya yakınlarının düşmanca davranışlarının sonucunda ortaya çıktığı düşünülen sözlere rastlanmaktadır. *‘Ağa-iniñ bolsa, duşpanım joq deme; abısınıñ bolsa, kündesim joq deme.’* (BS-65, 2010: 306) (Ağabeyin, kardeşin varsa düşmanım yok deme; eltin varsa rakibim yok deme.) veya *‘Ağayınıñ barda “duşpanım joq” deme, abısınıñ barda “kündesim joq” deme.’* (BS-65, 2010: 110) (Akraban varken düşmanım yok deme, eltin varken rakibim yok deme.) sözleriyle en

¹⁰ *Urğaşı*, dişi hayvan; kadın, dişi (QÄTS-14, 2011: 736).

yakınlarına karşı bile tedbirli olmanın gerekliliği, bir gün onların da düşman kesilebileceği hatırlatılmaktadır. Türkiye Türkçesinde de en yakın akrabaların da düşmanlık edebildiğine, eltiler arasında da rekabetin ve kıskançlığın olağan bir durum olduğuna vurgu yapan sözler vardır: *‘İki kumanın çamaşırı bir tekneye sığar da, iki eltininki sığmaz.’* (Albayrak, 2009: 547); *‘Kuma/ Ortak gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş.’* (Aksoy, 1988a: 377).

Yakın akrabaların insana menfaati gereği yaklaştığını, işini halledince sırtını döndüğünü ifade eden atasözlerine şu örnekler verilebilir: *‘Ağa alğanşa, jeŋge jegenşe.’* (Ağabey alana kadar, yenge yiyene kadar.), TT *‘Köprüden/ Köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı derler.’* (Albayrak, 2009: 665). Bu sözlere göre en yakınlar da ancak almayı bilir, vermeye gelince yine hayal kırıklığına uğratır. *‘Ağayın aluwğa bar, berüwge joq.’* (BS-65, 2010: 111) (Akraba almaya var, vermeye yok.); *‘Ağayın barıŋda awıŋdı jalaydı, joŋıŋda jelkeŋnen qaraydı.’* (Akraba, sen zenginken ağzını yalar, yoksulken ensenden bakar.), TT *‘Düşenin dostu olmaz.’* (Gürsu, 2017: 293); *‘Öz qolıŋda bolmasa äkeŋ de jat.’* (Turmanjanov, 2009: 96) (Kendi elinde yoksa baban da yabancısıdır.); *‘Öz qolıŋda joq bolsa ataŋ da jat.’* (Elinde para yoksa baban bile yabancısıdır.) (Gürsu, 2017: 396). Akrabaların kendi menfaatleri için akrabalık ilişkilerini yürüttüklerini, ancak alacağı bir şey kalmadığında da ilişkiyi kestiğini vurgulayan sözlere Türkiye Türkçesinde de rastlanmaktadır: *‘Vardı bağım malım, gelirdi kardeşlerim; tükendi yağım balım, gelmiyor kardeşlerim.’* (Aksoy, 1988a: 458).

Kimi atasözlerinde belirtildiği gibi akraba dediğin para pul, mal mülk yanında kıymetsizdir: *‘Ağayın aşşı, mal tuşşı.’* (BS-65, 2010: 391) (Akraba acı, mal tatlıdır.). Aynı yaklaşım, şu atasözlerinde de görülmektedir: *‘Ata-anadan jar jaqın, tuwısqannan mal jaqın.’* (Keykin, 2002: 87) (Ana babadan yâr yakın, akrabadan mal yakın.), TT *‘Anadan geçilir, yârdan geçilmez.’* (Yurtbaşı, 2012: 51). Eş, anne babadan daha yakın ve kıymetlidir; dünya malı ise akrabadan daha kıymetlidir. *‘Ata-anadan mal tätti, altın üyden jan tätti.’* (BS-65, 2010: 391) (Anne ve babadan mal tatlı, altın evden can tatlı.) atasözünde de, mal mülkün ve insan canının vazgeçilmezliği vurgulanmaktadır.

Yeri geldiğinde akrabadan hemşehri daha yakın, değerlidir: *‘Ağayınnıŋ atı ozğanşa, awıldastıŋ tayı ozsın.’*, *‘Atalastıŋ atı ozğanşa, awıldastıŋ tayı ozsın.’* (BS-65, 2010: 24, 150) (Akrabanın atı geçeceğine, köydeşin tayı geçsin.).

Akrabalar dışarıdan belli etmez ama için için düşmanlık beslerler: *‘Ağayınnıŋ sırtı bütün, işi tütün.’* (BS-65, 2010: 111) (Kardeşin dışı sağlam, içi duman.). Türkiye Türkçesinde bir deyim olan *‘Dışı eli yakar, içi beni (yakar).’* (Aksoy, 1988b: 717) sözüyle karşılanabilir.

‘Altı qoyı artıq bolsa, inisi ağasına sälem bermes.’ (Keykin, 2002: 58) (Altı koyunu fazla olsa küçük kardeş, ağabeyine selam vermez.) sözü, şu düşüncüyü içermektedir: Akraba, dünya malına düşkündür; mal varlığı biraz artınca kibre kapılır, gözü kardeşlerini bile görmez.

Yüzyıllarca halkla birlikte yaşayagelen atasözlerinin bazen zamanla topluma ve dönemin şartlarına göre farklı hüviyete büründüğü, içeriğinin yeni hayata adapte edildiği de görülür. Nitekim Sovyet ideolojisi ekseninde *‘Arazdıqtı ağayınnan, ädildikti orıstan tabamız.’* (Anlaşmazlığı akrabadan, adaleti Rus’tan buluruz.) gibi atasözleri ortaya çıkmıştır. Ancak bunun doğru bir söz olduğu söylenemez. İdeolojiye hizmet edenler, eski ve deruni düşüncüyü kuşku dolu söylemlere kurban etmiştir. Buna benzer durumlar, siyasi ideolojinin güçlü olduğu dönemlerde sıkça görülmüştür (BS-65, 2010: 13). Bahsi geçen söz, akrabalar arasındaki geçimsizliği ön plana çıkarırken Rusların adaleti temsil ettiğine vurgu yapmakla dikkat çekmektedir. *‘Awruw astan, daw qarisdastan.’* (BS-66, 2010: 57) (Hastalık aştan, kavga kardeşendir.) sözü de insanı çoğunlukla yediği içtiği hasta edebildiği gibi kavganın da kardeşten kaynaklandığını savunmaktadır. Tıpkı *‘Jamandıq jaqınıŋnan şıŋar.’* (BS-66, 2010: 164) (Kötülük, yakın akrabadan çıkar/gelir.) atasözünde olduğu gibi.

‘Awıldastıŋ awzı sasıq.’ (QÄTS-2, 2011: 202) (Köydeşin ağzı kokar.) atasözünde insanın yakın çevresini beğenmeyip küçümsediği, elindekilerin değerini bilemediği vurgulanır. TT *‘Komşu kızının gözü çapaklı olur.’* (Albayrak, 2009: 653).

Bazı kötü huyların en yakın insanlardan geçtiğini savunan *‘Saraŋdıq awıldastan, ne bawırlastan juŋadı.’* (Keykin, 2002: 274) (Cimrilik ya köydeşten ya da akrabadan bulaşır.) sözünde de aslında doğruluk payı vardır. İnsanın mizacının birçok yönü, genetik olabildiği gibi zamanla çevreden de edinilir. Ancak bahsi geçen atasözü, cimrilik gibi nahoş bir özelliği yakın insanlara yakıştırmakla birlikte olumsuz duygu ve yargı içermektedir.

Her doğru her yerde söylenemediği gibi, yakın çevre de doğruyu yüze söyleyince hoş karşılamayabilir. *‘Ädil aytsaŋ ağayınğa jaqpaysıŋ, äzil aytsaŋ maŋayıŋa jaqpaysıŋ.’* (Doğru konuşursan kardeşe yaranamazsın, şaka

yaparsan etrafına yaranamazsın.), TT *'Aşağı tükürsen sakal, yukarı tükürsen bıyık.'* (Gürsu, 2017: 347); *'Qattı aytsa qarındaşıja jaqpaysıj, jay aytsa jaqınıja jaqpaysıj.'* (Sert konuşursan kardeşinin hoşuna gitmez, öylesine konuşursan yakınının hoşuna gitmez.) (Gürsu, 2017: 405); *'Qattı aytsa qarındaşıja jaqpaysıj; aqırın aytsa aqıj ketedi.'* (Atmaca, 2013: 36) (Sert söylesen kardeşine yaranamazsın, usulca söylesen hakkın geçer.); *'Tuwra aytsa, tuwışıja jaqpaysıj.'* (BS-65, 2010: 143) (Doğru konuşursan akrabasının hoşuna gitmez.); *'Tuwra söyleyin desem, tuwğanıma jaqpaymın.'* (BS-65, 2010: 261) (Doğru konuşmak istiyorum ama yakınının hoşuna gitmez.) sözleriyle, doğru karşısındaki bazı insanların olumsuz tepkisine gönderme yapılmaktadır. İnsanlar, en yakınlarından bile gerçeği işitmekten hoşlanmazlar, hatta gerçeği söyleyen akrabasından nefret edebilirler. TT *'Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek.'* (Aksoy, 1988a: 244).

Dikkat çekici atasözlerinden biri de, *'Äkemniñ ölerin bilsem, önerin satpas pa yedim?'* (Babamın öleceğini bilsem, sanatını satmaz mıydım?) (Gürsu, 2017: 348) sözüdür. Açgözlülük ve menfaat gibi olumsuz huyları yermek amacıyla söylenmiştir. TT *'Anamın/ Babamın öleceğini bilseydim, kulağı dolu dariya satardım (acı soğana değiştirdim).'* (Aksoy, 1988a: 147).

Yeri geldiğinde yakın bilinen kişilerin, düşmandan daha fazla kötülük yapabileceği anlamına gelen *'Jaqınnan jaman jat joq.'* (Yakından kötü düşman yoktur.) (Gürsu, 2017: 362) sözü, acı bir gerçeği ortaya koymaktadır. Akrep sokması, ciddi ağrılara ve bazen de ölüme sebebiyet vermesinden dolayı tehlikelidir. Akrabaların da insana acı ve dert yaşatabilmesi, hatta zarar vermesi akrep sokmasına benzetilmektedir. *'Jaqınıj da şayanday şağadı.'* (BS-66; 2010: 155) (Yakının da akrep gibi sokar.). En yakın bilinen kişilerin de tehlikeli olabileceğini vurgulayan bu atasözüne benzer örnekler Türkiye Türkçesinden de verilebilir: *'Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğini.'* (Aksoy, 1988a: 132); *'Akrep etmez akrabanın akrabaya ettiğini; akrabanın akrabaya kimse bilmez nettiğini.'* (Albayrak, 2009: 128).

'Malıñnıj joqtıñ ağanıñ bildiredi, qadiriñnıj joqtıñ qatınıñ bildiredi.' (Malının yokluğunu akraban bildirir, kıymetinin yokluğunu karın bildirir.) (Gürsu, 2017: 390); *'Malıñnıj joğın ağanıñ bildiredi, qadiriñnıj joğın qatınıñ bildiredi.'* (BS-65, 2010: 140) (Servetinin yokluğunu yakınların hissettirir, değersiz olduğunu karın hissettirir.).

3.3. Para, Zenginlik ve Fakirlik İle İlgili Olumsuz Yargılı Atasözleri

Para karşısındaki insanın zaafını, paranın en zor meseleleri bile kolaylıkla çözebildiğini anlatan atasözlerine rastlanmaktadır: *'Aqşa aşpaytın qulıp joq.'* (Keykin, 2002: 256) (Paranın açmayacağı kilit yoktur.). Paranın engel tanımadığı vurgulanmaktadır. TT *'Altın anahtar, her kapıyı açar.'*, *'Altın anahtar, kale kapılarını (bile) açar.'*, *'Altın kılıç, demir kapıyı açar.'* (Albayrak, 2009: 150).

'Altın körse, perişte joldan tayadı.' (BS-65, 2010: 209) (Altın görse melek bile yoldan çıkar.), *'Perişte altın körse, joldan tayar.'* (BS-66, 2010: 284) (Melek, altın görse yoldan çıkar.), *'Altın körüp perişte joldan şığıptı.'* (Turmanjanov, 2009: 191) ve *'Altın körse, perişte joldan tayğan.'* (Keykin, 2002: 277) (Altın görünce melek yoldan sapmış.). Günahsız varlıklar olan meleklerin bile altın görünce doğru yoldan çıktığını, günah işlediğini öne süren bu atasözlerinin, bir bakıma insanların para ve servet karşısındaki zaafını örtmeye çalışan, bu nahoş davranış karşısındaki diğer insanların tepkisini yumuşatmaya yönelik sözler olduğu düşünülebilir.

Bazı sözlerle insanların dünya malına âdeta taparcasına kıymet vermesi eleştirilmektedir. *'As äwliye, mal quday.'* (Aş evliya, mal Tanrı'dır.) Maddiyatçı insanın dini imanı paradır. (Gürsu, 2017: 681).

'Bay – teñiz, onı jey almağan doñız.' (BS-65, 2010: 54) (Zengin, denizdir; onu yiyemeyen domuzdur.) sözü; hazır konmayı, hakkı olsun olmasın her fırsatta kendisine ait olmayana elini uzatmayı reva gören bir sözdür. Tıpkı *'Devletin malı deniz, yemeyen domuz.'* (Aksoy, 1988a: 240) sözündeki gibi.

Varlıklı kimseye sırf kendi çıkarı doğrultusunda yaklaşan, dost görünmeye çalışanın çok olduğunu eleştiren atasözlerine de rastlanmaktadır. Ancak bu sözde dostlar, kişinin bahtı kapanınca ona hemen düşman kesilirler: *'Däwlet qonğan kisige dos jıynalar; däwlet ketse, tabalap, topıraq şaşar.'* (BS-65, 2010: 219) (Başına devlet kuşu konan kişiye dostlar toplanır; devlet giderse oh olsun diyerek toprak saçar.). Bunun gibi *'Mal dosı köp, jan dosı az boladı.'* (BS-65, 2010: 330) (Mal dostu çok, can dostu az olur.) sözüyle de zenginin, malı çok olanın dostunun da çok olduğu ama gerçek dostun az olduğu vurgulanmaktadır. TT *'Paran varsa cümle âlem kulun; paran yoksa tımarhane yolun.'*, *'Varsa/ Var mı pulun, herkes kulun; yoksa/ yok mu pulun, dardır yolun.'* (Aksoy, 1988a: 459); *'Var ise pulun, olurlar kulun; yok ise pulun, kapıdır yolun.'*, *'Varsa pulun cümle âlem kulun, yoksa pulun cehennemdir yolun.'* (Albayrak, 2009: 855, 857).

'*Bermese de bay jaqsı, jemesen de may jaqsı.*' (BS-65, 2010: 31) (Vermese de zengin iyi, yemesen de yağ iyi.) atasözü, zenginlere dalkavukluk edenleri, yaranmaya çalışanları yeren bir sözdür. İnsanlara sırf zengin olduğu için kıymet verilmesini ve saygı gösterilmesini yeren diğer atasözlerinden bazıları şunlardır: '*Awzı qıysıq bolsa da, baydın ulı söylesin.*' (BS-65, 2010: 26) (Ağzı çarpık olsa da zenginin oğlu konuşsun.), '*Awzı qıysıq bolsa da, bay balası söylesin.*' (BS-65, 2010: 212) (Ağzı çarpık olsa da zengin çocuğu konuşsun.). TT '*Ağzı eğri olsa da zengin karısı söylenir.*' (Yurtbaşı, 2012: 551).

'*Qanşa tulpar dese de, minip bolmas jalsızdı; qanşa bilgiş dese de, halıq süymes malsızdı.*' (BS-65, 2010: 50) (Her ne kadar tulpar dese de yele size binilmez; her ne kadar bilge dese de halk malsız sevmez.) atasözü, '*Ye, kürküm ye.*' sözünde olduğu gibi, toplumun varlıklı kimselerin karşısında bazen eğilip büküldüğünü, bilge kimse yoksul ise sözünün dinlenmediğini özetlemektedir. TT '*Yoksul bilginin (danışmenden) sözü geçmez.*' (Albayrak, 2009: 900). Keza '*Malı joqtın, qunı joq.*' (Malı olmayanın değeri yoktur.) (BS-66, 2010: 256) sözünde de belirtildiği gibi, insanlar varlıklı insanlarla kendi menfaatleri için yakınlık kurar, onlara değer verir, malı olmayanlarla işi yoktur.

Maddi varlığın kişiyi böbürlenmeye itebileceğini belirten '*Taldandasan taltanda, aqşan bolsa qaltanda.*' (Keykin, 2002: 257) (Cebinde paran varsa böbürlenerek yürüyebilirsin.) atasözü, zenginliğine güvenip kibirlenen insanları hicvedici bir anlam içermektedir.

'*Jarlımen quda bolğanşa, baymenen barımtalı¹¹ bol.*' (BS-65, 2010: 41) veya '*Jarlımenen quda bolğanşa, baymenen barımtalas bol.*' (BS-66, 2010: 170) (Fakirle dünür olacağına, zenginle davalı ol.) sözleri, "yoksul kimseyle dünür olunca eline bir şey geçmeyecek, zenginle davalı olunca mal sahibi olabilirsin" düşüncesini içeren atasözleridir. Hiçbir faydası olmayan kimselerle hısım akraba olmaktansa, zenginlerle olumsuz da olsa bir ilişkisinin olmasının fayda sağlayabileceğini umarak hareket eden maddiyatçı insanları eleştirmektedir. '*Jarlının ulı bolğanşa, maldının qulı bol.*' (BS-65, 2010: 11, 42) (Fakirin oğlu olacağına varlıklıların kölesi ol.) sözü de aynı düşüncüyü barındırmaktadır. TT '*Fıkaranın oğlu olmaktan, zenginin uşağı olmak yeğdir.*' (Yurtbaşı, 2012: 542).

'*Jarlının sözi jalğan, jalğızdın sözi jalğan.*' (BS-65, 2010: 41) (Fakirin sözü yalan, yalnızın sözü yalan.) atasözü, sosyal statüsü düşük kimselerin ve koruyup kollayanı olmayanların dışlandığına, söylediklerinin dikkate alınmadığına vurgu yapan bir sözdür.

Kimi atasözlerinde tembellik, çalışmadan hazıra konmak ve başkalarının sırtından geçinmek gibi olumsuz davranışlar ironik bir üslupla yerilmektedir. Örneğin, '*Jarlılıq degen jaqsı yeken, jatıp işer as bolsa.*' (BS-65, 2010: 41) (Yoksulluk dediğin iyiymiş, yan gelip yatarken yiyecek aş olsa.) sözüyle, zahmete katlanmadan hayatını idame ettiren ve maddi durumunu iyileştirmeye yanaşmayan kimseler eleştirilmektedir.

'*Nağaşım bay, qaynım bay, jarlı qılar qay Quday.*' (BS-65, 2010: 53) (Anne tarafı zengin, eş tarafı zengin; beni yoksul edecek olan hangi Tanrı?) sözü, akrabaları zengin olduğu için sırtının yere gelmeyeceğini düşünen ve bu sebeple kibirlenen burnu büyük kişilere karşı eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.

Bazı atasözlerinde, en sıradan şeyler bol olduğunda bile fakir fukaranın bundan nasiplenemediği ve her zaman yoksul kaldığı vurgulanmaktadır: '*Aspannan kiyiz jawsa da, qulğa ultaraq tiymeydi.*' (BS-65, 2010: 25) (Gökten keçe yağsa bile köleye ayakkabı keçesi nasip olmaz.), '*Aspannan kiyiz jawğanda, sorlığa ultaraq ta tiymeydi.*' (Keykin, 2002: 343) (Gökten keçe yağdığında garibana ayakkabı keçesi bile düşmez.), '*Aspannan şuğa jawsa da, sorlığa ultaraq tiymeydi.*' (BS-65, 2010: 26) (Gökten çuha yağsa bile zavallıya ayakkabı keçesi nasip olmaz.). Benzer şekilde yoksulun bahtsızlığına, ummadık zaman ve yerde engellerle karşılaşabildiğine vurgu yapan atasözleri de burada verilebilir. Örneğin, '*Tastağan tayaq sorlığa tiyedi.*' (BS-65, 2010: 57) (Atılan değnek, garibana değer.) atasözünde, en ufak zorluk yaşandığında olan garibana olur, varlıklı insanlar hiçbir şekilde zarar görmez anlamı vardır. '*Baydın muynın içinde jarlının jalğız toqtısın qasqır jeydi.*' (BS-65, 2010: 29) (Zenginin bin malının içinde yoksulun tek toklusunu kurt yer.), '*Jarlının jalğız qozısın qasqır jeydi.*' (BS-65, 2010: 41) (Yoksulun tek kuzusunu kurt kapar.). Türkiye Türkçesinde de fakir fukaranın şanssızlığına vurgu yapan atasözlerinden örnekler verilebilir: '*Fukaranın tavuğu iki günde bir yumurtlar.*', '*Fukaranın tavuğu tek tek yumurtlar.*', '*Fukaraya taş yokuşta yetişir.*', '*Fukarayı deve üstünde yılan ısırır.*', '*Yoksulun işi, muhallebi yerken kırılır dişi.*' (Albayrak, 2009: 458, 459, 900).

¹¹ *Barımta*, (tarihi bir sözcük olarak) eski Kazak toplumunda kan davası, dul kadın davası, toprak davası vb. ile ilgili kadıların biçtiği ceza bedelini suçlu taraf ödeyemediğinde ya da ödemekten vazgeçtiğinde, yine kadıların onaylaması üzerine karşı tarafın suçlu tarafa ait meradaki yılksını öntüne katıp götürmesi durumudur (QÄTS-3, 2011: 7).

3.4. Açgözlülük ve Menfaat İle İlgili Olumsuz Yargılı Atasözleri

Açgözlülük ve menfaat, toplum tarafından ahlaki açıdan hoş karşılanmayan ve tasvip edilmeyen kötü davranışlardır. Dolayısıyla ahlaki zafiyet gösteren kişiler toplumca dışlanır, kabul görmez. Bu olumsuz davranış biçimlerini eleştirmek ve yermek amacıyla söylendiği düşünülen pek çok atasözü vardır.

Fazla mal mülkün sorumluluğunun ve bakımının zor olduğunu vurgulayan '*Artıq dāwlet basqa beyнет.*' (BS-65, 2010: 306) (Fazla mal başa dert/ zahmet.) atasözüne karşın, '*Artıq dāwlet bas jarmas.*' (Fazla zenginlik baş yarmaz.) (Gürsu, 2009: 714), TT '*Fazla/ Artık mal göz çıkarmaz.*' (Aksoy, 1988a: 280) sözüyle insanoğlunun daha fazlasına sahip olma isteği dile getirilmiştir.

Dünya nimeti karşısındaki insanoğlunun doyumsuzluğu ile alay eden sözler şöyle sıralanabilir: '*Jaqsı as qalğanşa, jaman qarın jarılsın.*' (BS-65, 2010: 274) (İyi aş kalacağına kötü mide yarılınsın.), TT '*Atın ölümü arpadan olsun.*' (Aksoy, 1988a: 162). İyi bir yemek yenmeyip artakalacağına, çok yemiş olmanın zararına rağmen onu yemenin gerektiği ironik tarzda anlatılmıştır. Âdeti güzel bir yemek, sağlıktan da önemlidir.

'*Qaratawday mal jıysa da, kisi közi toymaydı.*' (Gürsu, 2017: 982) (Dağ kadar mal biriktirse de, insanın gözü doymaz.) sözünde de açıkça ifade edildiği gibi, ömrünün sonuna kadar rahat yetecek kadar malı olsa da insanoğlunun gözü doymaz. Hep daha fazlasını ister. Benzer şekilde '*Tüstik ömiriñ bolsa, keştik mal jiy.*' (BS-65, 2010: 434) (Öğleye kadarlık ömrün varsa, bir akşamlık mal biriktir.). TT '*Sekiz günlük ömre dokuz günlük nafaka ister.*' (Çobanoğlu, 2004: 419) sözü de benzer bir anlam taşımaktadır. İhtiyacından daha fazlasını isteme, gözü doymama durumu bu atasözünde de dile getirilmektedir.

'*Aram jeseñ, toyğanşa je, urlıq qılsañ, ölgeñşe qıl.*' (BS-65, 2010: 306) (Haram mal yersen doyana dek ye, hırsızlık yaparsan ölene dek yap.) sözüne göre, kişi helal çizgisinden çıkacaksa, çıktığına değmelidir. Bir kişinin adı bir kere hırsıza çıktığında, hırsızlık yapmayı bıraksa bile adı hep kötü anılacaktır. O yüzden haram bir iş yapılacaksa hakkını vermesi gerektiği ironik bir üslupla anlatılmaktadır. Benzer şekilde ironik bir söylem, '*Urımen joldas bolsañ, tamağıñ toyar.*' (BS-65, 2010: 340) (Hırsızla arkadaş olursan karnın doyar.) sözünde yer almaktadır. Menfaati gereği hırsızla arkadaş olanın haram yiyip karnının tok olacağı söylenerek alay edilmektedir.

Emek isteyen bir işle karşılaştığında kaçan, yemek yemeye gelince hiç hayır demeyen insanları eleştirmek amacıyla söylenen sözler ise şöyle sıralanabilir: '*Aydabol, as işerde payda bol!*' (BS-65, 2010: 23) ve '*Aydabol, as işkende payda bol.*' (Keykin, 2002: 302) (Keyfince dolaş, yemek yenirken ortaya çık.). Bu sözlerle hazıra konmayı seven, menfaatlerine düşkün insanlar yerilmektedir. Aynı ifade biçimleri, Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde de göze çarpmaktadır: '*Baktın iş, bir yana sıvış; baktın aş, yumul düş.*', '*Aş buldun, yılış; savaş buldun, sıvış.*' (Albayrak, 2009: 221, 177); '*Aş buldun giriş, iş buldun sıvış.*', '*Aş buldun mu giriş, iş buldun mu sıvış.*', '*Yemek görünce giriş, dayak görünce sıvış.*' (Yurtbaşı, 2012: 531, 532).

Karın doyurmak, kendine maddi çıkar sağlamak amacıyla diğer insanlara yaklaşan kişiler, '*Azaniña kelmeymin, qazaniña kelem.*' (BS-65, 2010: 265) (Ezanına gelmem, kazanına gelirim.) sözüyle karakterize edilmiştir. Aynı şekilde '*Azdıñ azanşısı bolğanşa, köptiñ qazanşısı¹² bol.*' (BS-65, 2010: 24) (Azınlığın müezzini olacağına, çoğunluğun kazancısı ol.) sözüyle de, menfaat için çoğunluğun tarafında olup çıkarına uygun işi seçen kişilerle alay edilmektedir.

Kazak toplumunda cenaze evinde verilen ölü yemekleri, abartılı ve masraflıdır. Hayvanlar kesilir, yemekler yapılır ve sofralar kurulur. Yaslı ailenin acısını paylaşmak için taziye gelenlere, ölünün ruhuna hazırlanan yiyeceklerden ikram edilir. Yas evini ziyaretin manevi açıdan öneminin unutulup nahoş davranışlara dönüşmesini yeren bazı atasözlerine rastlanmaktadır. '*Qarnı aşqan qaralı üyge şabadı.*' (BS-65, 2010: 277) (Karnı acıkan, yas evine koşar.); '*Öli tiriniñ azığı, bir söz mın sözdin qazığı.*' (Keykin, 2002: 193) (Ölü, dirinin azığı; bir söz bin sözün kazığı.); '*Öli tiriniñ azığı, bala atanıñ qazığı.*' (BS-65, 2010: 56) (Ölü, dirinin azığı; evlat, babanın kazığı.) atasözlerinin, cenaze evine âdet yerini bulsun diye gelen, asıl amacı karın doyurmak olan açgözlü insanları ayıplamak için söylendiği ortadadır.

'*Beretin kisi kelgende bes qaynaydı qazanım; bermeytin kisi kelgende köp qaynaydı qazanım.*' (BS-65, 2010: 346, 347) (Veren kişi geldiğinde beş kez kaynar kazanım; vermeyen kişi geldiğinde çok kaynar kazanım.) sözü, karşısındakinden bir menfaat elde edecekse küçük zahmetlere katlanan çıkarıcı insanları anlatmak için kullanılmaktadır. TT '*Kaz gelen yerden, tavuk esirgenmez.*' (Albayrak, 2009: 612).

¹² *Qazanşı*, kazan yapan usta; ot biçmek, ekin ekmek ve dermek gibi işler için geçici olarak kurulan çadırlardan oluşan barınaklarda yemek yapan kişi (QATS-9, 2011: 10).

Çıkarı elde edene kadar biraz zorluk çekmek gerekiyorsa bundan kaçınmayan insanları eleştiren sözler de dikkat çekmektedir. Örneğin, *‘Ötkelden ötkenşe qızıñdı alayın, ötip alğan/ ötkelden ötken soñ, qızıñdı urayın.’* (BS-65, 2010: 105, 232, 233) (Geçitten geçene kadar kızını alayım, geçitten geçince kızına vurayım.); *‘Ötkelden ötkenşe qızıñdı alayın; ötken soñ awzıñdı urayın.’* (Keykin, 2002: 76) (Geçitten geçinceye kadar kızını alayım, geçtikten sonra ağzına vurayım.). Çıkarıcı kimselerin amacına ulaşana kadarki samimi davranışı ve işi bitince sırtını dönmesi, çarpıcı örneklerle özetlenmiştir. Benzer ifade şekilleri, Türkiye Türkçesindeki *‘Köprüyü geçene kadar şeytana “pirim” denir.’*, *‘Köprüyü geçinceye kadar gâvura “hacı baba” demeli.’* (Albayrak, 2009: 665) atasözlerinde karşımıza çıkmaktadır.

‘Sıyngannan süyengenin küşti bolsın.’ (BS-65, 2010: 386) (Sığındığından sırtını verdiği kimse sağlam olsun.) atasözüyle, Yaradan’a değil, arkasında duran güçlü kişiye güvenince insanın sırtının yere gelmeyeceği iddia edilmiştir.

Güçlü ve başarılı insanların tarafını tutan, zayıf insanları hiç düşünmeyen menfaatçi ve bencil kişinin tutumunun kınandığı atasözleri de var. Örneğin, *‘Qay jeñgenin – meniki.’* (BS-65, 2010: 329) (Galip gelen benimkidir.). TT *‘Altta kalanın canı çıksın.’* (Albayrak, 2009: 152).

3.5. Dinî İçerikli Olumsuz Yargılı Atasözleri

3.5.1. Din ve Dinî Değerler İle İlgili Atasözleri:

Kazak halkının dinî inancını ve hassasiyetini konu edinen destan, hikâye, masal, deyim gibi sözlü edebiyat ürünlerinin yanı sıra dinî içerikli atasözleri de hayli fazladır. Dinî öğretileri öğütleyen ve Hakk’a tapmayı yücelten ataların sözleri, tarihin derinliklerinden süzülerek günümüze ulaşmış ve âdeta halkın dinî hassasiyetinin mihenk taşı gibi karşımıza çıkmaktadır. Nitekim *‘Quran sözi Quday sözi.’* (Keykin, 2002: 18) (Kur’an sözü, Allah’ın sözüdür.) gibi atasözleri, halkın dinî değer yargılarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sovyet döneminde, sosyalist düzenin ve Komünist Parti’nin propagandasını yapmaya yönelik faaliyetler çok yaygındı. Bu bağlamda, *‘Partiya – ayımız, künimiz; partiya – jeñisti tuwımız’* (Parti, ayımız ve güneşimizdir; parti, muzaffer bayrağımızdır.) veya *‘Partiya – halıqtıñ közi, qulağı; partiya – halıqtıñ aqıl-şırağı.’* (Parti, halkın gözü ve kulağıdır; parti halkın aklı ve meşalesidir.) gibi sosyalist değerleri yüceltmek amacıyla birçok özdeyiş ortaya çıkarılarak halk arasında yayılması sağlanmıştır (Turmanjanov, 2009: 20). Söz konusu propaganda çerçevesinde sosyalist ideolojinin bir gereği olarak dine aykırı fikir ve tutumlar desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Bu doğrultuda, dinin Sovyet toplumunun gelişimine, Sovyet yaşam tarzına, düşünce ve davranış biçimine zararlı bir unsur olduğunun abartılı ve keskin söylemlerle desteklendiği görülen pek çok söz ortaya çıkmıştır. Ancak sosyo-politik düzenin değişmesiyle birlikte bu sözlerin de kullanımdan düştüğü görülmektedir.

Bu bölümde, atasözü olarak kayda geçen; din, dinî değerler, din adamları ve Tanrı ile ilgili çok sert ve olumsuz yargı içeren çarpıcı söylemlerden bazıları değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili en çarpıcı örneklerden biri, *‘Din qarañğı in.’* (Din, karanlık indir.) (Gürsu, 2017: 46, 927) sözüdür. Dinin bilinmeyen yönlerinin olmasından dolayı veya insana ve topluma zarar verdiğine inanmaktan kaynaklanan, dini karanlık inle benzer tutan bir sözdür.

‘Periştiniñ de bes mini bar.’ (Keykin, 2002: 18) (Meleğin bile beş kusuru var.) sözü, günahsız olan meleklerin bile kusurlarının olduğu belirtilerek kulların hata yapmalarını normalleştirmeye yönelik bir sözdür. Burada insanların olumsuz tutum ve davranışlarını masum göstermeye çalışmak, örtbas etmek düşüncesi hâkimdir.

İman etmenin ve dinî vecibeleri yerine getirmenin ancak karnı tok ve dertsiz insanların işi olduğuna, yokluk çekenlerin ise dinle işi olmadığına vurgu yapan sözlerle şu örnek verilebilir: *‘İyman turar toqtıqta, iyman keter joqtıqta.’* (Keykin, 2002: 340) (İman toklukta durur, yoklukta gider.). TT *‘Açın imanı olmaz.’*, *‘Açlık sofuluğu bozar/ bozdurur.’* (Albayrak, 2009: 95, 96).

Oruç tutmak ve namaz kılmakla ilgili olumsuz yargı bildiren sözler de burada örnek verilebilir. Örneğin, orucu karnı tok, sırtı pek insanların tuttuğunu, namazı ise bir meşgalesi olmayanların can sıkıntısından kıldığını iddia eden *‘Oraza ası köptiki, namaz isi joqtiki.’* (Oruç, aşı çok olanındır; namaz, işi olmayanındır.) (Gürsu, 2017: 933) sözü dikkat çekicidir. Benzer düşüncüyü *‘Oraza-namaz toqtıqta.’* (BS-65, 2010: 231) (Oruç, namaz toklukta.) veya *‘Oraza, namaz toqtıqta, iyman keter joqtıqta.’* (Keykin, 2002: 16) (Oruç ve namaz toklukta, iman gider yoklukta.) sözlerinde de görmekteyiz.

Din içerikli ve hicvedici tarzda söylenen sözler de karşımıza çıkmaktadır. Şahsi menfaatini dinî değerlerinden üstün gören kimseleri hicvetmek amacıyla söylenen atasözlerine rastlanmaktadır. *'Aş musulman bolğanşa, toq kâpir bol.'* (Aş Müslüman olmaksansa tok kâfir ol.) (Gürsu, 2017: 683). Bu sözde, küçük çıkarları uğruna yüce değerlerini göz ardı edebilen insanlara yönelik ironik bir söyleyiş tarzı görülmektedir.

Dinî kavramlardan *kâfir* ve *şeytan* kelimelerinin kullanımıyla oluşturulan diğer söyleyiş tarzları da burada örneklendirilebilir. *'Ulğıñ kâpir bolsa da, âmirin tut.'* (BS-65, 1988: 58) (Yöneticinin kâfir olsa bile emrini yerine getir.) ve *'Ulğıñ şeytan bolsa da âmirin tut.'* (Reisin şeytan olsa bile emrini yerine getir.) (Gürsu, 2017: 525) sözleri, üste olan itaatın önemini anlatan, yönetici kötü de olsa emrine uymanın gerekliliğini savunan sözlerdir. TT *'Bükemediğin/ Isıramadığın eliöp, başına koy.'* (Aksoy, 1988a: 208).

3.5.2. Din Adamları İle İlgili Atasözleri:

Toplumsal sosyo-kültürel yapısı, dinle iç içe gelişir ve şekillenir. Toplumsal hayatta önemli bir yer tutan dinin temsilcileri ise ilgi odağı olabilmektedir. Din adamları ile ilgili söylenen ve olumsuz yargı içeren pek çok atasözü tespit edilmiştir. Kılık kıyafet, davranış biçimi, bilgi ve birikim odaklı bu sözler, sahiplerini eleştirme ve yerme özelliğini taşımaktadır. Söz gelimi; toplum nezdinde yol gösterici olarak görülen, örnek alınan ve sözüne güvenilen kimi din adamlarının o toplumu kolaylıkla bozabildiğini iddia eden atasözlerine rastlanmaktadır: *'Qoja, molda yeldi azdıradı; quwray, qumay jerdi azdıradı.'* (Turmanjanov, 2009: 193) (Hoca, molla halkı azdırır; kenevir ve sorgum toprağı bozar.)

Bazı atasözlerinde kimi din adamlarının kötü niyetli oluşundan yakınılır. Örneğin, *'Moldanın sâldesi aq bolğanmen niyeti qara.'* (Mollanın sarığı ak olsa da niyeti karadır.) (Gürsu, 2017: 46, 932). Mollanın ak sarığına aldanmamanın, onun hilesine kapılmamanın gerektiğine dikkat çekilmektedir. Böyle bir düşünce, şu atasözünde de hâkimdir:

<i>'Ala şapandı molda da bir,</i>	(Alaca kaftanlı molla ile
<i>Alaqanattı sawısqañ da bir,</i>	Alaca kanatlı saksağan birdir.
<i>Yekewi de aram niyet:</i>	İkisi de kötü niyetlidir:
<i>Jıǵılǵannıñ qasında,</i>	Düşenin yanında,
<i>Ölgennıñ basında.'</i> (Turmanjanov, 2009: 193)	Ölenin baş ucundadır.)

Bazı sözde din adamlarının hilekârlığı, şeytani davranışla eşit tutulmaktadır: *'Qojanın quwlıǵına senbe, äzäzildiñ aldawına senbe.'* (Hocanın hilekârlığına inanma, şeytanın aldatmasına inanma.), TT *'Hacıdan hocadan, karanlık geceden kork.'* (Gürsu, 2017: 936-937).

Kendi çıkarı için insanların dinî hassasiyetinden istifade ederek onları sömüren din adamları eleştirilir. Örneğin, *'Molda alday da arbay da biledi.'* (BS-65, 2010: 330) (Molla kandırmayı da büyülemeyi de bilir.); *'Molda arbap aladı, sawdager aldap aladı.'* (Gürsu, 2017: 46) (Molla büyüleyerek alır, tüccar kandırarak alır.); *'Molda özin bir aldaydı, özgeni yeki aldaydı.'* (Molla kendisini bir aldatır, başkasını iki aldatır.) (Gürsu, 2017: 932). Bu sözlerle, haram yiyen ve zulmeden din adamları yerilmektedir. *'Mülâyimsıǵan moldadan qaş, ala şubar jılanann qaş.'* (Keykin, 2002: 22) (Gariban gibi davranan molladan kaç, alacalı yılanan kaç.) sözüyle de insanların acıma duygusuna hitap eden molla, alaca yılanı benzetilmektedir. Tehlikeli olduğundan ondan uzak durulması gerektiği tavsiye edilmektedir.

İnsanın ancak refahta iken namaz ve oruç ibadetlerine fırsat bulabildiğini, yoklukta ve açlıkta ise imanı düşünecek kadar bile hâli kalmadığını iddia eden atasözlerine rastlanmaktadır. Öyle ki, böyle bir durumda din adamlarının bile görevlerini unuttuğu öne sürülmektedir: *'Oraza, namaz toqtıqta, adıra qalar joqtıqta; tälimsigen moldanın sâldesi qalar boqtıqta.'* (Gürsu, 2017: 46) (Oruç ve namaz, toklukta, değersiz kalır yoklukta; bilgichlik taslayan mollanın sarığı kalır çöplükte.); *'Oraza, namaz toqtıqta, qarnı aşqan moldanın sâldesi qalar boqtıqta.'* (Keykin, 2002: 16) (Oruç, namaz toklukta; karnı acıkan mollanın sarığı kalır pislikte.). Bu atasözleriyle karnı tok, sırtı pek insanların dinî ibadetlerini yerine getirdikleri, yokluk çeken kişilerin ise dinle ilgilenen güçlerinin ve olanaklarının olmadığı iddia edilmektedir.

Kimi atasözlerinde bazı din adamlarının dünya malına düşkünlüğü, şahsi menfaatlerinin peşinde olduğu düşüncesi yaygındır. Yaşamlarını devam ettirebilmenin derdinde olan müminlere karşın, dünyevi çıkarları doğrultusunda hareket eden din adamları eleştirilmektedir: *'Moldalarğa mal qayǵı, momındarğa jan qayǵı.'* (Turmanjanov, 2009: 192) (Mollalar mal derdinde, müminler can derdinde.). Benzer şekilde bazı din adamlarının açgözlülüğünü ve mal mülk, para pul peşinde oluşunu hicveden pek çok atasözü bulunmaktadır. Örneğin, *'Ayuwğa namaz üyretken tayaq, moldağa namaz üyretken tamaq.'* (Ayıya namaz öğreten dayak, mollaya namaz öğreten yemek.), TT *'Hocaların karnı beş, biri her zaman boş.'* (Gürsu, 2017: 46, 924). *'Qoja, molda qasındaǵısın qaraqtaydı.'* (Hoca, molla yanındakini yağmalar.) (Gürsu, 2017: 46, 936) sözüyle, mollanın uzaktaki kimsenin malından ziyade öncelikle yanındakinin malına göz koyduğu iddia edilmektedir. Yoksulların sözüne kulak vermeyen din adamları eleştirilmektedir: *'Qaltan qur bolsa, molda sañıraw.'* (Keykin, 2002: 22) (Cebin boşsa, molla sağırdır.). Sadece kendi menfaatini düşünen din adamlarını

eleştirmek amaçlı söylenen bir başka söz de şöyledir: *'Molda "ber" degen sözdi bilmeydi, "al" degen sözdi bileidi.'* TT *'Hoca kısmı "Al elimi!" demez, "Ver elini!" der.'* (Gürsu, 2017: 46, 931) (Molla "ver" sözünden anlamaz, "al" sözünden anlar.). Mollaların vermeyi değil sadece almayı sevdikleri belirtilmektedir. Tıpkı şu atasözünde olduğu gibi: *'Qojamen körşi bolsañ "Ber, ber!" deydi, şebermen körşi bolsañ "Kör, kör!" deydi.'* (Hocayla komşu olsan "Ver, ver!" der, ustayla komşu olsan "Gör, gör!" der.) (Gürsu, 2017: 936).

Bazı din adamlarının başkasının sırtından geçindiğini, bedavacı olduğunu yeren şu atasözleri dikkat çekicidir: *'Qunarlı jerde buqa semiredi, Qurandı jerde molda semiredi.'* (Keykin, 2002: 20) (Verimli toprakta boğa semirir, Kur'an'ın olduğu yerde molla semirir.); *'Öleñdi jerde ögiz semiredi, ölimdi jerde molda semiredi.'* (Keykin, 2002: 20) (Yoncalı yerde öküz semirir, ölümlü yerde molla semirir.); *'Öleñdi jerdi ögiz jeydi; ölimdi jerdi molda jeydi.'* (BS-66, 2010: 275) (Yoncalı yeri öküz yer, ölümlü yeri molla yer.); *'Öleñdi jerdiñ ögizi semiz; dawlı jerdiñ äkimi semiz; ölimdi jerdiñ moldası semiz.'* (BS-66, 2010: 275) (Yoncalı yerin öküzü semiz, davalı yerin hâkimi semiz, ölümlü yerin mollası semizdir.). Gür bitki örtüsüne sahip yerlerde hayvanların semirdiği gibi molların da cenaze yakınlarının ona verdikleriyle kazanç elde ederek geçindiği hicvedilmektedir. TT *'Deli deliden hoşlanır, imam ölüden.'*, *'Deli deliyi bulur, imam ölüyü bulur.'*, *'İmam ölüyü, deli deliyi sever.'*, *'Älem kazanır, molla bezenir.'* (Albayrak, 2009: 331, 136).

'Qojanıñ qarnı toq, qulımen jumısı joq.' (Efendinin karnı tok, kuluyla işi yok.) (Gürsu, 2017: 936) sözüyle, çevresindeki insanların sırtından geçinmeyi âdet edinmiş hocaların amaçları kendi karınlarını doyurmak olduğu için, müminlerle işinin olmadığı savunulmaktadır.

Paranın karşısında eğilip zaîyet gösteren mollalar, *'Mol berseñ molda da bāyek boladı.'* (Bol verirsen molla bile dalkavuk olur.) (Gürsu, 2017: 931) sözüyle yerilmektedir.

'Molda bilgenin oqıydı, qarğa körgeñin şoqıydı.' (Keykin, 2002: 20) (Molla bildiğini okur; karga gördüğünü gagalar.) sözünde belirtildiğine göre, karganın gözüne görünen her şeyi gagaladığı gibi bazı din adamları da bildiği duaları okuyup insanlardan çıkar elde ederler.

'Öltiretin molda köp, örteytin kitap köp.' (Turmanjanov, 2009: 191) (Öldürülecek molla çok, yakılacak kitap çok.) sözüyle, toplumun huzur ve selameti için tehlike arz eden bazı sözde din adamlarının sert bir şekilde eleştirildiğini görmekteyiz.

Kimi atasözlerinde din adamları açıkça yerilmekte. Örneğin, *'Aq säldeli qojadan, aq jawlıqtı qatın artıq.'* (Turmanjanov, 2009: 191) veya *'Aq säldeli qojadan, aq jawlıqtı äyel artıq.'* (Ak sarıklı hocadan, ak başörtülü kadın üstündür.) (Gürsu, 2017: 174, 922) sözleriyle, din adamlarına karşı güvensizlik dile getirilmektedir. Ayrıca din adamlarına hakaret edilirken kadın da aşağılanmaktadır.

İnsanları kandırıp çıkar elde etmeyi amaç edinen şeytani insanların evliya kisvesine bürünmesini yeren atasözleri de burada örnek verilebilir. Söz gelimi, *'Pälen jerde äwliye bar, barsañ saytan şığadı.'* (Falan yerde evliya var, gitsen şeytan çıkar.) (Gürsu, 2017: 934) atasözü, insanları kötülüğe karşı uyarma niteliği taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde benzer anlam içeren atasözlerinden bazıları şunlardır: *'Dışından baktım bir yeşil türbe; içine girdim, tövbe Allah tövbe.'*, *'Dıştan baktım yeşil türbe, içine girdim estağfurullah.'*, *'Hacı dediğimiz haçı koltuğundan çıktı.'*, *'Hacı, koltuğunda haçı.'* (Albayrak, 2009: 352, 494, 495).

Din adamları ile ilgili olumsuz duygular içeren diğer atasözlerinden bazıları şunlardır: *'Yeki molda bir kişi, bir molda jartı kişi.'* (Turmanjanov, 2009: 191) (İki molla bir kişi, bir molla yarım kişidir.); *'Sopı sumnan şığadı.'* (Turmanjanov, 2009: 191; BS-65, 2010: 168) (Sufi, zalimden olur.); *'Sum qartaysa sopı boladı.'* (Gürsu, 2017: 46) (Zalim yaşlanırsa derviş olur.); *'Tay jamanı jorğa, adam jamanı molda.'* (Tayın kötüsü rahvan, insanın kötüsü molladır.), TT *'Gāvurun tembeli keşiş, Müslüman'ın tembeli derviş.'* (Gürsu, 2017: 46, 942). Bu sözlerle, topluma zarar verebileceği düşünülen sözde din adamlarına karşı uyanık olunması gerektiğine dikkat çekilmektedir.

3.5.3. Tanrı İle İlgili Atasözleri:

Kazak halkının dinî inanç ekseninde teşekkül edilen, Yaradan'a teslimiyet, dinî değerleri yüceltmek gibi olumlu duygular içeren pek çok atasözü kullanılmaktadır. Örneğin, *'Quday haq, Quran şın.'* (Keykin, 2002: 14) (Allah hak, Kuran hakikattir.), *'Quday deseñ qur qalmassın.'* (BS-66, 2010: 241) (Allah dersin ortada kalmazsın.) veya *'Quday degen qur qalmaydı.'* (Keykin, 2002: 15) (Allah diyen boş kalmaz.) vd. Ancak Tanrı ile ilgili söylenen sert ifadeler de rastlanmaktadır. Bunlardan yine Sovyet propagandasının etkisiyle söylenen *'Quday degen qurğaq söz.'* (Gürsu, 2017: 47, 937) (Tanrı dediğin, kuru bir sözdür.) sözü, açıkça Tanrı'nın varlığından şüphelenen insanın dillendirdiği bir söylemdir. Tanrı'nın gözle görünmemesinden

dolayı bir de ondan beklenen yardımın gelmediği düşüncesiyle, Tanrı'nın varlığından şüpheye düşüldüğünde söylendiği düşünülebilir.

'*Küştide Təjir joq.*' (Keykin, 2002: 14) (Güçlüde Tanrı yok.) sözü, zayıf insan sığınmak için kendinden yüce bir varlığa gerek duyarken güçlü insanın kendi kendisine yettiği için sığınacağı bir Tanrı'ya gerek duymadığını iddia etmektedir. Bunun gibi '*Jüyrük atqa mingen qudaydı umıadı.*' (BS-65, 2010: 411) (Yürük ata binen, Tanrı'yı unuttur.) veya '*Jüyrük atqa mingen Qudayın umıtar.*' (Keykin, 2002: 15) (Yürük ata binen, Allah'ını unuttur.) atasözleri de benzer düşünce içermektedirler. Bazı insanların güç, makam ve mevki sahibi olunca haddini aşmaları ve ölçsüz hareket etmeleri eleştirel bir tarzda dile getirilmiştir.

İnsanoğlunun başına kötü bir iş gelmediği müddetçe Tanrı'yı hatırlamadığını ve umursamadığını vurgulayan atasözlerine rastlanmaktadır: '*Bası awırıp, baltırı sızdamağanın Təjirimenen isi joq.*' (Keykin, 2002: 14) (Başı ağrıyıp baldırı sızlamayanın Tanrı ile işi yoktur.). Aynı biçimde '*Bası aman, malı tügeldin Qudaymen isi joq.*' (Keykin, 2002: 13) (Kendi sağ salım, malı selamette olanın Tanrı'yla işi yoktur.) veya '*Bası awırmağanın Qudaymenen ne isi bar.*' (BS-66, 2010: 85) (Başı ağrımayanın Tanrı'yla ne işi var.) sözleriyle bir derdi olmayanın Yaradan'ı unutabildiği hatırlatılmakta ve insanoğlunun dinî görevlerini yerine getirmesi gerektiği uyarısı yapılmaktadır.

'*Küştige sıyınan, Qudayğa sıyın.*' (BS-66, 2010: 210) (Güçlüye sığınacaksan Allah'a sığın.) şeklinde apaçık yalnızca Allah'tan medet ummayı öneren bir atasözüne karşın, tam tersini iddia eden sözler de vardır. Bunlardan '*Qudayğa sengenşe, qur qolıya sen.*' (Tanrı'ya güvenmektense boş eline güven.) (Gürsu, 2017: 47, 939) sözünün, Tanrı'ya güvenip kendisi hiçbir emek ve gayret sarf etmeyen insanları kınamak amacıyla söylendiği düşünülebilir. Kimseye sırtını dayamayıp kendi gücüne güvenerek hareket etmeyi öneren ve sert bir söyleyiş biçimi içeren sözdür. Keza '*Qudayğa sengen qur qalar, yeñbegine sengen yegin alar.*' (Gürsu, 2017: 939) (Tanrı'ya güvenen, ortada kalır; emeğine güvenen, ekin biçer.) sözünde de hiçbir emek ortaya koymadan sadece Tanrı'ya güvenip boş duran kimsenin hiçbir şey kazanmadığı, ama çalışıp emek veren kimsenin kazanç elde ettiği vurgulanmaktadır. Benzer şekilde '*Jaratqanğa sengen jayaw qaladı.*' (Keykin, 2002: 16) (Yaradan'a güvenen, yaya kalır.) sözünde de belirtildiği gibi, sadece Yaradan'a güvenip kendi hiç çaba göstermeyen kişinin mağdur olacağı düşüncesi hâkimdir. Bu sözler, sosyalist ideolojinin yapı taşlarından olan dinsiz bir toplum oluşturmaya, emek, emekçi ve işçi kavramını ön plana çıkarmaya yönelik uygulamaların dile yansımaları olarak gördüğümüz söyleyiş biçimleridir. Tıpkı '*Qudayğa senemin dep jolınan qalma.*' (Keykin, 2002: 12) (Tanrı'ya güvenip yolundan geri kalma.) sözünde, Tanrı'ya güvenip tedbiri elden bırakmamak gerektiğinin salık verilmesindeki bakış açısını ise şu sözlerde de görmek mümkündür: '*Sen qudayğa jetkenşe, men awılğa jetermin.*' (Keykin, 2002: 12) (Sen Tanrı'ya ulaşınca kadar, ben köye varırım.); '*Sen qudayğa jetkenşe, men üyge jetem.*' (Gürsu, 2017: 47, 939) (Sen Tanrı'ya ulaşınca kadar ben eve ulaşırım.).

Sürekli talihsizlik yaşayan insanın Tanrı'ya sitemini dile getiren sözler de dikkat çekmektedir. '*Janı keyigen təjirin qarğaydı.*' (Canı acıyan kişi, Tanrı'ya lanet eder.) (Gürsu, 2017: 929) veya '*Janı küygen Təjirisin qarğaydı.*' (Keykin, 2002: 14) (Canı yanan, Tanrısına lanet okur.) sözleri, çarpıcı örneklerdendir. İnsan, başına gelen her kötülüğü, her şeyin sahibi olan Tanrı'dan bildiği için yaşadığı olumsuz durumlarda ilk olarak Tanrı'ya sitem eder. '*Men qudaydın ala tanasın urlappın ba?*' (Ben Tanrı'nın alaca danasını mı çalmışım?) (Gürsu, 2017: 931); '*Jarımdı alğan qudaydın kelini mendey julasın.*' (Turmanjanov, 2009: 192) (Yârımı alan Tanrı'nın gelini, benim gibi ağlasın.); '*Quday kögin biylesin, jerime meniñ tiymesin.*' (Tanrı, göğünü yönetsin, benim toprağıma dokunmasın.) (Gürsu, 2017: 47, 938); '*Osı quday qayda? Moldanın köñli mayda: Künde satadı qudaydı, may bolmasa şayğa.*' (Turmanjanov, 2009: 193) (Şu Tanrı nerede? Mollanın aklı fikri yağda: Her gün Tanrı'yı satar, yağa olmasa bile çaya.) gibi sözler de diğer ilgi çekici örneklerdendir.

Yaradan'dan isteyerek dua etmenin pek bir faydasının olmayacağını iddia eden şu söz de ilgi çekicidir: '*Tana payda bermese təjiri payda bermeydi.*' (Dana fayda vermezse Tanrı fayda vermez.) (Gürsu, 2017: 47, 941). Bu sözde, Tanrı yardımını hayvanlar ve bitkiler gibi bir takım varlıklar aracılığıyla ulaştırdığı için eğer bunlar fayda etmemişse, Tanrı zaten yardım etmemiştir gibi bir anlayışı görmekteyiz.

Bir başka ilginç yaklaşımı, '*Quday özi bermeydi, birewdikin birewge awıstırıp beredi.*' (Keykin, 2002: 14) (Tanrı kendisi vermez, birinden alır diğerine verir.) sözünde görmekteyiz. Tanrı birine vereceği zaman, başkasından alıp verir ki dünyada her zaman kendisine yalvaracak yoksul insanlar olsun gibi bir görüşe işaret etmektedir.

'*Qudayğa jazsañ jaz, köpke jazba.*' (Turmanjanov, 2009: 44) (Tanrı'ya karşı günah işlersen işle, kalabalığa karşı günah işleme.) ve '*Qudayğa jazsañ da, köpke jazba.*' (Keykin, 2002: 33) (Tanrı'ya karşı günah işlesen de, kalabalığa karşı günah işleme.) sözleri, halkı ve dolayısıyla insanı ön plana çıkarmaktadır. Affedicî olan Tanrı, kişinin günahını affedebilir ama insafsız olan insanlar, kişinin işlediği günahı asla unutmaz ve her zaman o günahlarla yargılar. O yüzden kalabalığa karşı günah işlememenin gerektiği tavsiye edilmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Olumsuz yargılı Kazak atasözlerinin ele alındığı bu çalışmada, bu tür sözlerin sayısının hayli fazla olduğu görülmektedir. Bazı sözlerin az çok değişmiş çeşitlenmelerinin olması, aynı düşünce ve yargıların çeşitli zaman ve ortamlarda değiştirilerek söylendiği ve böylece kayıtlara geçtiğini göstermektedir. Olumsuz düşünce barındıran, hayret veren, yanlış yönlendirmeye sevk edebilen veya öyle his uyandıran bu sözler, her zaman ve herkes tarafından kabul görmeyen görüş ve söyleyiş tarzını yansıtmaktadır. Her ne kadar kesin hüküm bildirir gibi görünseler de olumsuz yargılı atasözleri, toplum tarafından benimsenmemiştir. Ancak belli bir durumda daha çok eleştiri, yergi veya alay unsuru olarak kısıtlı kullanıma sahiptir. Üstelik çoğu, günümüzde bilinmemekte veya unutulmaya yüz tutmaktadır. Olumsuz yargılı atasözlerine bakılarak bir halkın değer yargıları, kültürü ve dünyaya bakış açısı hakkında yorum yapmak pek doğru olmayacaktır. Genel geçerliliği olmayan ancak toplumun dar bir kesiminde kullanılabilen sözler olması, onların diğer atasözlerinden ayrı değerlendirilmesini gerektiren bir husustur. Nitekim çelişkili veya olumsuz yargı bildiren atasözlerine karşı doğruluğu, iyiliği, merhameti, adaleti savunan ve toplumca benimsenmiş, yaygın kullanıma sahip atasözlerinin daha fazla olduğu bilinmektedir.

Çalışmada; tematik açıdan ele alınan olumsuz yargılı atasözleri, konularına göre sınıflandırılarak değerlendirilmiştir. Örnekleme oluşturan atasözlerinin incelenmesiyle yapılan tespitler ve konuyla ilgili öneriler şöyle sıralanabilir:

1. Belirli konularda şekillenmiş olumsuz yargılı atasözleri, genelde keskin, sert veya abartılı söyleyiş biçimlerini sergilemektedir.
2. Bazı mizaç, kişisel tutum ve davranış veya olgularla ilgili söylenen sözler; taşlama, yergi, alay, mizah, nükte veya ironi özelliği taşıyabilmektedir. Sözü söyleyen kişinin/ kişilerin öfke veya hayret duygusunu barındıran, bir konuda yargı bildirirken öğüt de verebilen sözler olarak karşımıza çıkmaktadır.
3. Kadını küçümseyen olumsuz yargılı veya çelişkili atasözleri, en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Sosyo-kültürel açıdan kadının önemini belirginleştiren bu husus, gerek Türk lehçeleri arasında gerekse yabancı dillerle karşılaştırmalı ve ayrıntılı araştırmaların gerekliliğini göstermektedir.
2. Dinî içerikli olumsuz yargı bildiren atasözlerinin de bir hayli fazla olduğu tespit edilmiştir. Dinî değerler, din büyükleri ve Tanrı ile ilgili sözlerin çarpıcı ve keskin söylemler içermesi dikkat çekmektedir. Daha çok sosyalist ideoloji gereği olarak din ekseninde ortaya çıkan sözler, günümüzde kullanımdan düşmesine rağmen sosyo-politik yapının dile etkisi ve söz varlığı açısından kapsamlı bir şekilde incelenmesi gereken önemli bir konudur.
3. Konuyla ilgili her gruptaki örneklem anlam bakımından incelemeye tabi tutulmuş, varsa Türkiye Türkçesindeki karşılıkları da verilmiştir. Böylece her iki lehçedeki çelişkili ve olumsuz yargılı atasözlerinin birçok noktada örtüştüğü saptanmıştır. Aynı maddi ve manevi kültürel değerlere sahip olmanın bir sonucu olarak tezahür eden bu düşünce ve yaklaşım biçimlerinin aynılığı veya yakınlığı kaçınılmaz bir olgudur.
4. Örnekleme oluşturan birçok atasözünün günümüzde kullanılmaması ve bilinmemesi, genel kabul görmeyen olumsuz değer yargılarının zamanla değişebildiğinin kanıtıdır.
5. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde bulunan olumsuz yargılı atasözleri ile ilgili olarak yapılacak karşılaştırmalı araştırmalar, hem sosyoloji hem din bilimi hem de dilbilim açısından zengin ve dikkate değer kaynaklar sağlamakla beraber Türk dilinin inceliklerini bir kez daha ortaya koyacaktır.
6. Bu çalışmayla; olumsuz yargılı atasözlerinin, Kazak toplumunda daha çok dar bir kesimin belirli olgulara olumsuz bakış açısını veya sonuç çıkarma yeteneğini yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Kısaltmalar

bk. Bakınız

BS-65 Babalar Sözi, 65. Cilt

BS-66 Babalar Sözi, 66. Cilt

ed. Editörler

haz. Hazırlayan

QÄTS-2 Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, 2. Cilt

QÄTS-3 Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, 3. Cilt

QÄTS-7 Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, 7. Cilt

QÄTS-9 Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, 9. Cilt

QÄTS-14 Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, 14. Cilt

TT Türkiye Türkçesi

Kaynaklar

- Aksoy, Ö. A. (1988a). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*. İstanbul: İnkılâp.
- Aksoy, Ö. A. (1988b). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. İstanbul: İnkılâp.
- Albayrak, N. (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. 1. Basım, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Alpısbayeva, K., Alibekov, T. ve Kaskabasov, S. (ed.) (2010). *Babalar Sözi. Qazaq Maqal-Mätelderi*. C. 65, C. 66. Astana: Foliant.
- Artıkbayev, J. O. (2006). *Jeti Jarğı*. Almatı: Zan Edebiyatı.
- Atmaca, E. (2013). Kazak Türkçesinde Makal-Meteller ve “Dil” Organ Adıyla Kurulmuş Makallar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 2(1), 20-48.
- Boratav, P. N. (2015). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: BilgeSu.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Durbilmez, B. (2017). *Türk Dünyası Kültürü-1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk Dünyası Kültürü-2*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Durbilmez, B. (2021). Atasözlerinde ve Deyimlerde İnsan: Gagavuz Söyleyişlerinden ve Demeklerinden Örneklerle. *Doğumunun 60. Yılında Nevzat Özkan Armağanı Ediyä Yazika*. (Haz. H. Tokyürek-B. Bekar). Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 67-94.
- Genç, H. N. (2018). Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Olarak Kadın. *Folklor/ Edebiyat*, 24(94), 13-34.
- Gürsu, U. (2009). *Kazak Türkçesi'ndeki ve Türkiye Türkçesi'ndeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Gürsu, U. (2017). *Kazak Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Iskakov, A. ve Veli, N. (ed.) (2011). *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, On Bes Tomdıq*. C. II, III, VII, IX, XIV, Almatı: Til Bilimi İnstitutı.
- Keykin, J. (2002). *Qazaqtıñ 7777 Maqalı men Mäteli*. Almatı: Ölke.
- Oğuz, Ö. M. (2020). *Gelişi Güzel Kelimeler*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Sadırbayev, S. (1990). *Qazaq Halıq Ädebiyeti*. Almatı: Rawan.
- Tekin, F. (2024). *Kazan Tatar Atasözlerinde Kadın ve Aile*. Kırklareli: RumeliYA Yayıncılık- Publishing.
- Tuğlacı, P. (1971). *Okyanus. 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük I, A-G*. İstanbul: Pars Yayınları.
- Turmanjanov, Ö. (2009). *Qazaqtıñ Maqaldarı men Mätelderi*. Almatı: Bilim.
- Türkmen, N. (2024). İki Şarkının Kültürel Belleklerdeki Kadın ve Erkek Algılarına Dair Söyledikleri Üzerine Bir İnceleme: “Kadın Milleti” ve “Erkek Milleti”. *International Interdisciplinary Congress of Women in Science-II April 27-28, Sivas, Türkiye*, 19-30.
- Uğuzman, T. (2014). *Atasözlerine ve Deyimlere Yanşıyan Türk Halk Düşüncesi*. Ankara: Nobel Yayınevi Yayınları.
- Üstüner, A. (2002). Olumsuz Yargılı Atasözleri. *Türk Dili*, 601, 35-42.
- Yurtbaşı, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. 10. Baskı, İstanbul: Excellence Publishing.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-